

LIETUVIŲ MOTERYS DIDŽIOJOJE BRITANIJOJE PIRMOJO PASAULINIO KARO METAIS

Daiva Dapkutė

ABSTRACT

The Great War had a devastating impact on some Lithuanian immigrant families living in Great Britain. In 1917, after Britain and Russia signed a military agreement, the mobilisation was announced of foreign men living in Britain who were former subjects of the Russian tsar. The Lithuanians had to decide quickly whether to join the British army or return to Russia and fight on the Russian side. For disadvantaged immigrant families, the mobilisation of men and the loss of the main breadwinner were a major misfortune, and the British government had to provide benefits to the families of the mobilised soldiers. After the war, only a few of the Lithuanian men who had been transported to Russia were able to return to Britain to rejoin their families. The repatriation of these families to Lithuania was organised through the efforts of the British government and the Lithuanian Embassy in London. This article uses historiography and the Lithuanian weekly newspaper *Išėivių draugas*, published in Scotland from 1914, to describe the Lithuanian community during the Great War, and to analyse how the outbreak of the war, and in particular the Convention of 1917, affected the families of Lithuanian immigrants. The author focuses on the situation of Lithuanian women, their activities during the war, and their concern for the fate of their mobilised men and their families.

KEYWORDS: the Great War; Russian subjects in Britain; the Lithuanian diaspora in Britain; Scottish Lithuanians; women in the First World War.

ANOTACIJA

Pirmasis pasaulinis karas skaudžiai palietė dalį Didžiojoje Britanijoje gyvenusių lietuvių imigrantų šeimų. 1917 m. Didžiąjai Britanijai ir Rusijai pasirašius karinę konvenciją, buvo paskelbta Britanijoje gyvenusių svetimšalių vyrų, buvusių Rusijos caro pavaldinių, mobilizacija. Lietuviai per trumpą laiką turėjo apsispręsti – stoti į britų kariuomenę ar grįžti į Rusiją ir kovoti rusų pusėje. Sunkiai gyvenusioms emigrantų šeimoms vyrų mobilizacija ir pagrindinio šeimos maitintojo netektis kėlė daug rūpesčių, dėl to Britanijos vyriausybė buvo priversta skirti išmokas mobilizuotų karių šeimoms. Po karo tik dalis į Rusiją išvežtų lietuvių vyrų galėjo sugrįžti į Didžiąją Britaniją pas savo šeimas. Britanijos vyriausybės ir Lietuvos pasiuntinybės Londone pastangomis buvo organizuota šių šeimų repatriacija į Lietuvą. Šiame straipsnyje, remiantis istoriografija ir periodine spauda (Škotijoje nuo 1914 m. leistu savaitraščiu „Išėivių draugas“), apibūdinama lietuvių bendruomenė karo metais, analizuojama, kaip prasidėjęs karas ir ypač 1917 m. konvencija palietė lietuvių emigrantų šeimas. Pagrindinis dėmesys skiriamas lietuvių moterų padėčiai, pristatoma jų veikla karo metais, rūpestis dėl mobilizuotų vyrų likimo ir savo šeimų.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Didysis karas; Rusijos pavaldiniai Britanijoje; lietuvių išėivija Britanijoje; Škotijos lietuviai; moterys per Pirmąjį pasaulinį karą.

Daiva Dapkutė, dr., research fellow, Vytautas Magnus University, Lithuanian Emigration Institute, S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lithuania. E-mail: daiva.dapkute@vdu.lt.

Į Didžiąją Britaniją lietuviai pradėjo emigruoti dar XIX a. pabaigoje, tačiau šis kraštas jiems netapo patraukliu emigracijos traukos centru. Lietuviams Didžioji Britanija buvo lyg tam tikras „persėdimo taškas“, trumpalaikė sustojimo vieta¹, kur lietuviai, pagyvenę metus antrus, bandydavo keliauti į kitus kraštus (pirmiausia JAV) arba susitauptę pinigų grįžti į tėvynę. Tik nedidelė emigrantų dalis čia pasilikdavo ilgesniam laikui. Likusieji Anglijoje kūrėsi didesniuose industriniuose miestuose Londone, Liverpulyje, Mančesteryje², dar didesnė dalis nukeliavo į Škotiją³, kur neišsilavinę (dauguma neraštingi), neturintys jokios darbo patirties (išskyrus žemės ūkio) ir nemokantys anglų kalbos neturtingi lietuviai emigrantai lengviau rasdavo darbo anglies kasyklose ir fabrikuose. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Didžiojoje Britanijoje susidarė nedidelis lietuvių diasporos centras, kuriame gyveno apie 12 tūkstančių lietuvių: apie 4 000 Anglijoje, 8 000 – Škotijoje. Formavosi dviejų atskirų regionų – Anglijos ir Škotijos – bendruomenės, kurių lietuviai lyg skirtingose valstybėse gyveno atskirą gyvenimą, o pavieniai atvejai sujungti ar abiejuose regionuose išplėtoti bendrą organizacinę veiklą nebuvo sėkmingi⁴. Gana mažas lietuvių emigrantų skaičius, išsibarstymas nedidelėmis kolonijomis Anglijoje ir Škotijoje, laikinumo pojūtis neketinant ilgiau pasilikti Britanijoje, sunkus, menkas apmokamas fizinis darbas ir skurdus gyvenimas, ryškus ideologinis susiskirstymas, menkas išsilavinimas ir inteligentijos trūkumas lėmė, kad lietuviai vangiau nei kituose kraštuose jungėsi į organizacijas, kūrė visuomeninį-bendruomeninį gyvenimą. Bėgant metams Britanijoje (ypač Škotijoje, kur susitelkė didžiausios lietuvių kolonijos) susikūrė politinių ir visuomeninių draugijų, buvo leidžiami laikraščiai, Londone veikė lietuvių parapija. Lietuviai gyveno uždaroje etninėse bendruomenėse, kultūriškai ir kalbiškai izoliuoti nuo vietos gyventojų, dažnai nepalankiai nusiteikusių imigrantų atžvilgiu, neretai išsiskiriantys savo gyvenimo būdu (garsėdami besaikiu gėrimu, lošimais, chuliganizmu ir kitokiu nemoraliu elgesiu), britų siejami su socialistinėmis revoliucinėmis idėjomis⁵. Pirmasis pasaulinis karas skaudžiai palietė jau prieš karą sunkiai besivertusių Anglijos ir Škotijos lietuvių emigrantų likimus, sudarė šeimas, suparalizavo lietuviškų bendruomenių veiklą.

Didžiosios Britanijos lietuvių istorija yra sulaukusi istorikų dėmesio. Vien pastaraisiais metais Lietuvoje pasirodė Kęstučio Raškausko, Reginos Laukaitytės, Remigijaus

¹ „[...] ba lietuviai niekad nelaikė ir nelaiko Londono vietą kaipo apsigyvenimo ant ilgesnio laiko, bet tik kaipo perėjimo vietą į Ameriką, lyg čyščių į dangų“: Londono lietuviai. *Išėivių draugas*, 1918-09-21, nr. 38, p. 3.

² Skaičiuojama, kad 1914 m. Londone buvo apie 1 000 lietuvių, dar apie 300 gyveno Mančesteryje, 300 – Liverpulyje. Žr.: WHITE, James D. Scottish Lithuanians and the Russian Revolution. *Journal of Baltic Studies*, 1975, vol. 6, no. 1, pp. 1–2.

³ Škotijoje lietuviai daugiau kūrėsi Lanarkšyre (Lanarkshire) ir Glazgo (Glasgow) apylinkėse, kur, 1914 m. duomenimis, gyveno apie 7 000 lietuvių, 705 lietuviai gyveno Eršyre (Ayrshire), 300 Linlitgoušyre (Linlithgoeshire), 250 Viduriniame Lodiane ir Edinburge (Midlothian & Edinburg), 110 Dandyje (Dundee), 50 Faife (Fife). Nedidelis skaičius lietuvių galėjo būti Pietų Velse. Plg. WHITE, J. D. *Scottish Lithuanians...*, p. 2.

⁴ MISIŪNAS, Remigijus. *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*. Vilnius, 2019, p. 31.

⁵ WHITE, J. D. *Scottish Lithuanians...*

Misiūno straipsniai ir monografijos⁶, papildę iki tol negausius, daugiausia pačių Britanijos lietuvių rašytus darbus⁷. Nemažai dėmesio minėti autoriai skyrė Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiui: R. Laukaitytė analizavo Londono parapijos gyvenimą karo metais; R. Misiūnas išsamiai aprašė Didžiosios Britanijos bendruomenės kūrimąsi ir raidą prieškarui ir karo metais, daug dėmesio skyrė Britanijos-Rusijos 1917 m. karienei konvencijai ir be vyrų likusių šeimų padėčiai. Škotijos lietuvių istorija yra sulaukusi šiek tiek britų tyrinėtojų dėmesio⁸, jų darbuose taip pat kreipiamas dėmesys į Pirmojo pasaulinio karo laikotarpį, lietuvių socialistų Škotijoje ryšius su Rusija bei Didžiosios Britanijos ir Rusijos 1917 m. karinį susitarimą ir jo poveikį Škotijos lietuvių bendruomenei. Tiriant ankstyvojo laikotarpio lietuvių diasporos Didžiojoje Britanijoje istoriją, susiduriama su šaltinių trūkumu⁹, dėl to pagrindine šaltinių atrama visiems tyrinėtojams tampa išėvių leista periodinė spauda. Vos keli išlikę Škotijos lietuvių leisto „Rankpelnio“ numeriai¹⁰ lėmė, kad tyrinėjant Pirmojo pasaulinio karo laikotarpį pagrindiniu šaltiniu tampa nuo 1914 m. Škotijoje leistas laikraštis „Išėvių draugas“¹¹. Dirbant su spaudos leidiniais, neišvengiamai kyla šiuose šaltiniuose pateikiamos informacijos autentiškumo ir patikimumo klausimas. Nieko keista, kad tiek šaltiniuose, tiek istoriografijoje, kuri daugiausia rėmėsi tais pačiais publikuotais

⁶ RAŠKAUSKAS, Kęstutis. Londono lietuvių katalikų bendruomenės savivaldos raida 1896–1930. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2013, nr. 1 (15), p. 39–53; RAŠKAUSKAS, Kęstutis. Londono lietuvių katalikų bendruomenė ir marijonai 1931–1946 m. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2014, nr. 1 (17), p. 53–65; RAŠKAUSKAS, Kęstutis. Londono lietuvių Šv. Kazimiero parapijos struktūrų transformacija 1990–2010 m. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2019, nr. 2 (28), p. 79–108; LAUKAITYTĖ, Regina. *Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*. Vilnius, 2018; MISIŪNAS, R. Op. cit.

⁷ Didžiosios Britanijos lietuvių istorija daugiausia domėjosi vietos lietuvių kunigai, rinkę medžiagą ir išleidę knygas apie Londono bei Škotijos lietuvius: NORBUTAS, Juozas. *Britanijos lietuviai: aprašymai iš gyvenimo Lietuvos emigrantų Škotijoje ir Anglijoje*. Glasgow, 1918; MATULAITIS, Kazimieras Aloyzas. *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčią ir jų visuomeniniai darbai*. Marijampolė, 1935.

⁸ MILLAR, John. *The Lithuanians in Scotland*. Argyll, 1998; JENKINSON, Jacqueline. The Impact of the First World War on Migrant Lithuanians in Scotland, c. 1917–1921. *Immigrants & Minorities*, 2013, vol. 31, no. 2, pp. 171–188; RODGERS, Murdoch. Political developments in the Lithuanian community in Scotland, c. 1890–1923. *Immigrants & Minorities*, 1983, vol. 2, no. 3, pp. 140–156; WHITE, James D. Vincas Kapsukas and the Scottish Lithuanians. *Revolutionary Russia*, 2006, vol. 17, no. 2, pp. 67–89; WHITE, J. D. Scottish Lithuanians...; RODGERS, Murdoch. The Anglo-Russian military convention and the Lithuanian immigrant community in Lanarkshire, Scotland, 1914–20. *Immigrants & Minorities*, 1982, vol. 1, no. 1, pp. 38–88.

⁹ Pirminių to meto lietuvių diasporos šaltinių išlikę labai nedaug. Vieni jų – Londono parapijos archyve išlikę dokumentai (posėdžių protokolai, bažnytinių knygų dokumentai, kunigų korespondencija) pagelbėjo R. Laukaitytei rekonstruoti parapijos gyvenimą. Tačiau parapijai priklausė tik dalis Londono lietuvių, didelė dalis buvo ne katalikai, priklausė kairiesiems, socialistams ar išvis nepalaikė jokių ryšių nei su parapija, nei su lietuvių bendruomene. Kitų mažesnių kolonijų ar ankstyvųjų draugijų šio laikotarpio dokumentai dažniausiai neišlikę, pvz., 1915 m. įkurtos Šv. Onos moterų draugijos dokumentai yra išlikę tik nuo 1923 m. MATULAITIS, K. A. Op. cit., p.180.

¹⁰ „Rankpelnis“ – Lietuvių socialistų sąjungos Škotijoje, Belshilyje, 1907–1923 m. leistas leidinys. Redagavo Kleopas Jurgelionis, Jonas Šepetys, Vincas Kapsukas. Pirmojo pasaulinio karo metais leisti numeriai neišlikę, pavieniai 1910–1911, 1920–1923 m. numeriai suskaitmeninti ir skaitytojams prieinami e-paveldo internetinėje svetainėje.

¹¹ „Išėvių draugas“ – Škotijos lietuvių katalikiškos krypties savaitraštis, leistas Belshilyje 1914–1982 m. Leidinį įsteigė ir leido kun. Juozas Norbutas, 1916 m. laikraščio leidimą perėmė Lietuvių Romos katalikų darbininkų Šv. Juozapo sąjunga Didžiojoje Britanijoje. Redagavo kun. Juozas Norbutas, Juozas Petrauskas ir kt.

šaltiniai, pateikiama lietuvių emigrantų (pvz., išvežtų vyrų, likusių moterų, vaikų) statistika nėra tikslir ir patikima, duomenys neretai prieštaringi, pateikiami fragmentiškai, paremti vietinių korespondentų surinkta informacija ar (neretai) tarp emigrantų sklidusiais gandais. Tačiau net ir tokia prieštaringa informacija dažnai yra vienintelė išlikusi to meto lietuvių diasporos įvykių kronika, leidžianti rekonstruoti vykusius procesus, atskleisti tam tikras tendencijas ir bent iš dalies užpildyti diasporos istorijos spragas. Nors ir gana subjektyvus, didele dalimi nuo leidėjų pozicijos ir jų ideologinių nuostatų priklausantis šaltinis yra to meto lietuvių emigrantų visuomenės gyvenimo atspindys, liudijantis to meto aktualijas, problemas, siekiant pritraukti skaitytojų dėmesį ir paveikti visuomenę pateikiantis pagražintą (ar sutirštintą) visuomenės gyvenimo vaizdą.

102

Šiame straipsnyje, remiantis istoriografija ir Didžiosios Britanijos lietuvių periodine spauda (Škotijoje leistu savaitraščiu „Išveivų draugas“), pristatoma lietuvių bendruomenė karo metais, analizuojama, kaip prasidėjęs karas ir ypač 1917 m. konvencija palietė lietuvių emigrantų šeimų likimus. Pagrindinis dėmesys skiriamas lietuvių moterų padėčiai, pristatoma jų veikla karo metais, rūpestis mobilizuotų vyrų likimu bei kova už savo šeimas. Pirmasis pasaulinis karas keitė moterų gyvenimus ir įėjo į istoriją kaip moterų emancipacijos laikotarpis. Ar (ir kiek) karas ir Vakaruose vykę procesai palietė ir turėjo įtakos lietuvių emigrantų moterų padėčiai, jų veiklai, įsitraukimui į visuomeninį gyvenimą?

„Anglija, Škotija ir Irlandija daugel kame gyveno sau senoviškai, kaip kad karės visai nebūtų“¹²

Išgirdus apie karo pradžią, ne vieną lietuvių Didžiojoje Britanijoje apėmė nerimas – kas toliau, koks likimas laukia jų svetimame krašte. Tiesa, pagal galiojusią tvarką jiems, kaip ir kitų tautų imigrantams, negrėsė tarnyba britų kariuomenėje¹³, tad, nepaisant nedidelių pokyčių, bendruomenės gyvenimas vyko gana ramiai. Apie kažkur toli nuo jų vykstantį karą primindavo nuolatinės spaudos žinios, įvairūs susirinkimai ir mitingai su „prakalbomis apie karę“ bei organizuojamos rinkliavos nukentėjusiųjų nuo karo Lietuvoje šalpai¹⁴. Neišvengiamai karas atnešė ir daugiau permąstymų: dalis

¹² Kiek bus valia valgyti. *Išveivų draugas*, 1917-02-10, nr. 7, p. 2.

¹³ Britai laikėsi tarptautinių susitarimų ir prievarta neimdavo svetimšalių į kariuomenę.

¹⁴ Nepaisant vis blogėjančio gyvenimo ir mažėjančių pajamų, Didžiosios Britanijos lietuviai prisidėjo prie nukentėjusiųjų nuo karo šalpos, buvo renkamos aukos, aukojami daiktai, rūbai. Kunigai Antanas Šveistrys, Juozas Norbutas, Kazimieras Matulaitis lietuvių kolonijose Škotijoje ir Anglijoje skaitė paskaitas apie sunkią Lietuvos padėtį, kūrė draugijos, šalpos skyriai, rinkė aukas nuo karo nukentėjusiai Lietuvai paremti. Londone buvo įkurtas „Lietuvos aukuras“ – nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti fondas. Iki 1919 m. Londono lietuviai suaukojo apie 611 svarų, kurie buvo išsiųsti į Lietuvą. Didžiosios Britanijos lietuviai savo aukomis taip pat rėmė Lietuvos komitetą nukentėjusiems nuo karo šelpti, Tautos fondą,

įmonių užsidarė, sumažėjo galimybių gauti darbo, daugėjo bedarbių ir sumažėjo darbininkų šeimų pajamos, tačiau kai kuriose vietose (pirmiausia anglies kasyklose, cukraus fabrikuose¹⁵) nuolat stigdavo darbo jėgos, tad karo metais lietuviai čia galėdavo gauti neblogai apmokamą darbą, apie kurį anksčiau ir svajoti negalėdavo. Tiesa, uždarbiai mažai tekompensuodavo nuolat augančias maisto kainas ir brangstantį pragyvenimą. Imigrantų gyvenimą palietė ir 1914 m. rugpjūčio pradžioje britų valdžios paskelbtas Svetimšalių ribojimo aktas, pagal kurį visų šalių imigrantai privalėjo užsiregistruoti policijoje – nepaisant šio nurodymo ir nepranešus policijai apie pakeistą gyvenimo vietą grėsė baudos ne tik išvykusiesiems, bet ir buto savininkui, neinformavusiam policijos apie išvykusį (ar naujai atvykusį) gyventoją¹⁶.

Lietuviai emigrantai nesiveržė į karą, svetimame kare vyrai nenorėjo kraujo lieti nė vienoje pusėje – jie nesijautė esantys Rusijos pavaldiniai, Didžioji Britanija taip pat dar nebuvo jiems tapusi savu kraštu, be to, daugelis atvykusiųjų neturėjo Britanijos pilietybės. Tiesa, būta lietuvių, kurie anksčiau savanoriais buvo įstoję į britų kariuomenę ir karą pasitiko jau būdami kariuomenėje arba vedini patriotizmo ir kitokių paskatų (kai kada paprasto jaunatviško noro pabėgti iš namų) karo metais stojo į britų kariuomenę. Minima, kad kai kurie lietuviai užsirašydavo į armiją dėl praktinio išskaičiavimo – užsidiarius įmonėms, netekus darbo ir praradus pragyvenimo šaltinį tai buvo viena iš galimybių pasirūpinti savo šeimos išlaikymu. Stojus savanoriais į britų kariuomenę, buvo ramu, kad britai pasirūpins likusia šeima (žmona, vaikais), kurie gaus vyriausybės skiriamą išlaikymą¹⁷. To meto spaudos duomenimis, visi buvo įstoję savanoriais, nors kai kurie vėliau gailėjosi šio žingsnio, bandė atsakyti ir aiškinti, kad buvo apgaule atviloti¹⁸. Sunku pasakyti, kiek tokių lietuvių būta. 1917 m. laikraštis „Išėivių draugas“ bandė rinkti informaciją apie britų kariuomenėje tarnavusius lietuvius¹⁹: kada įstojo, kur tarnavo, koks likimas, ar savanoriu išėjo, ar buvo prievarta paimti. Ši informacija lietuviams buvo svarbi „šiam momentui ir kaipo istorinis dokumentas ateinantiems amžiams“²⁰. Laikraštyje skelbtos tarnavusiųjų britų kariuomenėje pavardės²¹, surinkta informacija apie 84 lietuvių karius, bet spėta, kad

informacijos biurą Šveicarijoje, karo belaisvius Švedijoje, Danijoje, Vokietijoje. Daugiau žr.: LAUKAITYTĖ, R. Op. cit., p. 100–101; MATULAITIS, K. A. Op. cit., p. 76.

¹⁵ Korespondencijos. Silvertown. *Išėivių draugas*, 1914-11-07, p. 4; Korespondencijos. Glasgow. *Išėivių draugas*, 1915-01-23, p. 4.

¹⁶ Žinutės spaudoje liudija, kad tokių lietuvių, dėl įstatymo nežinojimo, nepaisymo ar paprasčiausio žio-plumo nepranešusių apie pakeistą gyvenamą vietą ir nubaustų, būta ne tiek jau mažai. Bukite atsargūs. *Išėivių draugas*, 1917-04-21, p. 2.

¹⁷ MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 161.

¹⁸ Priverstinio kareivavimo klausimu. Daug lietuvių prašos iš kariuomenės. *Išėivių draugas*, 1917-07-14, nr. 29, p. 2.

¹⁹ Lietuviai, neužmirškite. *Išėivių draugas*, 1917-06-09, nr. 24, p. 1.

²⁰ Atsišaukimas lietuvių visuomenei. *Išėivių draugas*, 1917-06-09, nr. 24, p. 4.

²¹ Lietuviai Didž. Britanijos armijoj. *Išėivių draugas*, 1917-06-30, nr. 27, p. 1; Lietuviai kareivių Didž. Britanijos armijoj vardai. *Išėivių draugas*, 1917-07-21, nr. 30, p. 1; Lietuviai Britanijos armijoj. *Išėivių draugas*, 1917-08-04, nr. 32, p. 2.

tarnavusiųjų britų kariuomenėje dar iki Konvencijos pasirašymo galėjo būti 10 kartų daugiau²². Prie šio klausimo dar kartą grįžta karo pabaigoje, kai vėl bandyta skaičiuoti britų kariuomenėje tarnavusių, žuvusių ir sužeistų lietuvių skaičių²³, tačiau šis darbas taip ir liko neužbaigtas.

Karą lietuvių emigrantų šeimos pirmiausia pajuto per buitį, sunkėjantį ekonominį gyvenimą ir mažėjančias pajamas. To meto lietuvių spauda mirgėjo žinutėmis apie nuolat kylančias maisto produktų kainas ir kai kurių maisto produktų stoką. Situacija vis blogėjo, pasigirdo kalbų apie maisto produktų normavimą, o britų valdžia bandė apeliuoti į gyventojų sąmoningumą, ragindama gyventojus taupyti maistą ir mažiau valgyti²⁴. 1918 m. cukraus, margarino, mėsos buvo galima įsigyti tik su kortelėmis, bet ir tai sunku gauti, be to, didelės kainos. Žmonės valandų valandas praleisdavo eilėse prie parduotuvių ir dažnai grįždavo nieko nepešę. Vis didėjantis lietuvių nepasitenkinimas kylančiomis kainomis (ypač didėjančiomis duonos kainomis ir bloga duonos kokybe) kai kuriose vietose prasiverždavo raginimais pradėti kovą-boikotą prieš parduotuves, neapsieita ir be riaušių.

Skirtingai nuo Lietuvos, kur nuo XIX a. pabaigos moterys (ypač bajoraitės) pradeda aktyviau jungtis į visuomeninę veiklą, burtis į organizacijas²⁵, svetimuose kraštuose atsidūrusių lietuvių vaidmuo dažniausiai apsiribodavo darbu namuose – emigrantų šeimose moterys tradiciškai rūpinosi namais, šeima. Rūpesčių ir darbo namuose joms užtekdavo, be to, kai kurios šeimos laikė nuomininkus, o šeiminkėms tekdavo rūpintis nuomininkų nakvyne, skalbiniais, neretai ir maitinimu. Merginos, kol ištekėdavo, glausdavosi pas giminaičius arba eidavo dirbti tarnaitėmis pas žydus²⁶ ar lietuvius, kuriems prireikdavo pagalbos. Kitokio darbo pasiūla moterims buvo nedidelė: audimo fabrikuose, siuvyklose (Glazge, Dangi, Mančesteryje), pora dešimčių merginų prieš karą dirbo Liverpulio tabako fabrike²⁷. Nemokant vietinės kalbos ir neturint rimtesnio darbo, išgyventi svetimame krašte buvo sudėtinga, tad merginos skubėdavo ištekėti, nes drauge su vyru buvo lengviau išsilaikyti. Tradiciškai rūpinimasis vaikais ir maistu buvo moterų galvos skausmas, ypač aktualus karo metais²⁸,

²² Lietuviai liuosnoriai Britanijos armijoj. *Išėivių draugas*, 1917-08-11, nr. 33, p. 1.

²³ Spaudoje pradėta akcija, prašoma atsiųsti informaciją apie kare sužeistus, žuvusius vyrus, netgi žadamos dovanos atsiuntusiems informaciją apie britų kariuomenėje tarnavusius artimuosius, pažįstamus. Pranešimas-Prašymas. Labai reikalaujamos žinios apie lietuvius. *Išėivių draugas*, 1919-03-01, nr. 9, p. 4; Apie Škotijos lietuvius Rusijoj. *Išėivių draugas*, 1919-03-29, nr. 13, p. 3.

²⁴ MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 138–142.

²⁵ Plg. JURĖNIENĖ, Virgijija. *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius, 2006.

²⁶ Menkai išsilavinę, daugiausia valstiečių kilmės lietuviai, nemokėdami vietinės kalbos, svetimuose kraštuose XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje burdavosi prie lenkų, žydų, neretai įsidarbindavo jų įmonėse, nes tarp jų rasdavo galinčių susikalbėti lenkiškai ar rusiškai. MATULAITIS, K. A. Op. cit., p. 9.

²⁷ MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 68–69.

²⁸ Anot lietuvių spaudos, lietuviams vyrams didesnį nepasitenkinimą kėlė ne maisto trūkumas, bet brangstantys ir vis daugiau vandeniu skiedžiami alkoholiniai gėrimai. Svaigalai pabrango vėl, gal pranyks. *Išėivių draugas*, 1917-02-17, nr. 8, p. 1.

tad ir spaudos puslapiuose moterys vis dažniau minimos straipsniuose apie nepasitenkinimą dėl kylančių kainų ar keliamas riaušės. Kaip skelbė to meto spauda, visi Britanijos gyventojai turėtų vienaip ar kitaip prisidėti prie karo: „vyrai turį duoti karreivių“, „darbininkai turį duoti daugiau darbo, gaminant reikalingus dalykus“, „farmeriai turį daugiau gaminti maisto“, o moterys „turinčios pagelbėti maisto klausimą sutvarkyti: neduot per daug niekam valgyti, jei veda namuose gospadinystę, taupyti ir čėdyti. Kožna gospadinė turinti būti „namų valdžia“, maisto ministerijos činovniku, nežiūrėt vyrų ir vaikų reikalavimų daugiau: gavai gana ir tylėk“²⁹. Pagal to meto spaudos formuojamą vaizdinį, kova dėl maisto produktų buvo pagrindinis „moterų karas“, „moterų revoliucija“:

„Kas pasakys, kad lietuviai nekaringa tauta? Ar tai mažai jie su totoriais ir lenkais kovojo, ar mažai jie su kryževiais per amžius griumėsi? Narsuolių tautos būta! Dabar lietuviai, baudžiavos ir lenkų viešpatavimo nuslopinti, aprimo, nustojo karingumo. Bet iševiams lemta lietuvių karžygišką vardą palaikyti. Ne vyrams už tai garbė, bet mūsų skaisčiosioms lietuvaitėms, Škotijos lietuvaitėms-moterėlėms, nes jos, kaip Škotijos laikraščiai praneša, sukėlė tokią „revoliuciją“, kokios turbūt tarp lietuvių dar nėra buvę. Škotijos Bellshill ir kitų apylinkių miestelių moterys-lietuvės sukėlė tikrą „karę“ prieš lietuviškus krautuvinkus [...] Ir, sakoma, pusėtinų „mūšių“ buvę, – ne tik liežuviais ir kumščiais, bet ir kočėlais – mylimiausiasis moterėlių ginklas.“³⁰

Rodos, tokių istorijų būta nedaug, nes ši 1915 m. Belshilio istorija plačiai nuskambėjo ne tik Britanijos, bet ir JAV lietuvių spaudoje. Viskas prasidėjo nuo Belshilyje platinaimų atsišaukimų, kuriuose moterų vardu lietuviai buvo kviečiami gegužės 10 d. rinktis į „moterų mitingą“ ir vietoj tylėjus „stoti į kovą su savo skriaudėjais“, šiuo atveju – lietuvių parduotuves ir jų savininkus. Mitingą greičiausiai organizavo socialistai, nes jame pasirodė ir kalbėjo pats socialistų vadas Vincas Kapsukas³¹. Mitinge dalyvavo apie tūkstantis žmonių, daugiausia moterų, netrūko prakalbų ir skundų, kaip lietuviai biznieriai skriaudžia gyventojus, grasinta boikotais, reikalauta užtikrinti prekių kokybę bei sumažinti kainas. Nepasitenkinimas netruko virsti riaušėmis ir plėšikavimais. Dėl kilusių riaušių nukentėjo ne tik lietuvių parduotuvės, jų savininkai, bet ir prekes vežioję vežikai, 14 moterų buvo suimta ir pateko į teismą. Iševijos spauda stebėjosi ir piktinosi tokiais veiksmais, kai dėl kelių „paikų moterėlių“ ne tik lietuviai vieni prieš kitus pradėjo kariauti, bet ir save ant pajuokos išstatė anglų ir škotų akyse. Jeigu tikrai lietuviai krautuvinkai taip elgiasi, galima kitaip juos pamokyti – neiti pas juos pirkti, „bet galvas daužyt vienos kitoms kočėlais, plaukus rauti ir akis draskyti – tai yra jau tiesiog kvaila bobiška revoliucija“³², pridariusi lietuviams nemažai gėdos.

²⁹ Kaip karę laimėti? *Iševių draugas*, 1917-02-10, nr. 7, p. 3.

³⁰ Lietuvių moterų „revoliucija“ Škotijoje. *Lietuva* [Chicago, IL], 1915-06-04, nr. 23, p. 3.

³¹ *Ibid.*; MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 139.

³² Lietuvių moterų „revoliucija“ Škotijoje. *Lietuva* [Chicago, IL], 1915-06-04, nr. 23, p. 3.

Smunkantis ekonominis gyvenimas, įvestas maisto normavimas ir svetimtaučių imigrantų nenoras stoti į kariuomenę kėlė vis didesnę įtampą britų visuomenėje, vietinių gyventojų nepasitenkinimą ir netgi neapykantą imigrantams. Didėjantis priešiškus, diskriminacija ir netgi pavieniai išpuoliai prieš vokiečius ir svetimtaučius³³ kėlė nerimą lietuviams, raginusiems saviškius „sėdėt ramiai ausis suglaudus“, o ne triukšmauti, kelti riaušes, jungtis į socialistų rengiamas antikarines akcijas ar kaip nors kitaip atkreipti į save dėmesį. Dar labiau jaudino plintantys gandai, kad ir svetimšaliams Britanijoje bus įvesta privaloma mobilizacija ir teks eiti į karą. Stebint įvykius kituose kraštuose (pirmiausia JAV, kur buvo priimtas visuotinės karinės prievolės įstatymas, palietęs ir ne piliečius³⁴), kurį laiką guostasi, kad Britanijos lietuviams neverta išsigąsti – dar niekas nenuspręsta, o blogiausiu mobilizacijos atveju dėl savo darbo tokiose srityse kaip kasyklos ar geležies fabrikai (kur nuolat trūkdavo darbininkų ir kurie buvo itin svarbūs karo metu) lietuviai galbūt bus palikti ramybėje³⁵.

Tarp Britanijos ir Rusijos kariuomenių

Didėjant karo naštai, rusų ir britų diplomatai gana nesunkiai sutarė dėl bendro sprendimo – karinės konvencijos, pagal kurią abiejų šalių piliečiai, gyvenę Rusijoje ar Didžiojoje Britanijoje, turėjo stoti į vietos kariuomenę arba grįžti namo ir kariauti savojoje.

Dar 1917 m. pavasarį, tik pradėjus sklirti žiniai apie Parlamentui įteiktą Konvencijos projektą, sunerimę lietuviai įvairiose vietose būrėsi ir svarstė, ką daryti. Pirmieji sujudo Londono lietuviai, 1917 m. gegužės 20 d. „viešam ir skaitlingam“ susirinkime priėmė rezoliuciją, kurioje skelbė: „Mes nesame rusais, bet lietuviais, tauta rusų pavergta ir didžiausiai už visas kitas Rusijos tautas nuskriausta [...], tad stosime anglų ar rusų kariuomenėn, jeigu talkininkai ar bent anglų valdžia, kurios prakilnus obalsis kariauti už teisybę ir pavergtųjų tautų teises užtikrins mums liuosybę. Kitaip stoti kariuomenėn būtų be tikslo ir priešinga žmogaus teisėms, lieti kraują už savo nelaisvę.“³⁶ „Išėivių drauge“ paskelbtame atsišaukime Londono lietuviai kreipėsi į visus lietuvius, ragindami apsparstyti galimos prievartinės mobilizacijos klausimą ir surengti visos Britanijos lietuvių kolonijų ir draugijų atstovų suvažiavimą, kuris nustatytų ir anglų

³³ LAUKAITYTĖ, R. Op. cit., p. 102; MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 193–197.

³⁴ Amerikos lietuviai ir kareiviavimas. *Išėivių draugas*, 1917-04-21, nr. 17, p. 2; Senatas pravedė svetimžemių kareiviavimo rezoliuciją. *Išėivių draugas*, 1917-10-12, nr. 42, p. 1.

³⁵ Lietuvius žada imti į kariuomenę. *Išėivių draugas*, 1917-02-24, nr. 9, p. 4; Dar nesutarta imti lietuvių į kariuomenę. *Išėivių draugas*, 1917-03-10, nr. 11, p. 1; Amerikos lietuviai ir kareiviavimas. *Išėivių draugas*, 1917-04-21, nr. 17, p. 2.

³⁶ Londono lietuvių rezoliucija ir užmanymai visiems D. Britanijos lietuviams. *Išėivių draugas*, 1917-05-26, nr. 22, p. 2.

valdžiai įteiktų lietuvių reikalavimus. Sujudo ir Škotijos lietuviai³⁷, o į „Išėivių draugą“ ėmė plaukti korespondencijos apie atskirose kolonijose vykusias diskusijas (kokion armijon stoti, jei valdžia lietuvius verstų eiti kariuomenėn, kokius reikalavimus pateikti tos šalies valdžiai, į kurios kariuomenę eitų) ir priimtus sprendimus³⁸.

Anot to meto spaudos, kai kuriuose susirinkimuose svarstant „kareiviavimo klausimą“, į vyrų diskusijas įsitraukdavo ir moterys. Pvz., Londone įsitarščiaavę vyrai siūlė priešintis prievartiniam mobilizavimui ir buvo pasiryžę geriau „kad ir į kalėjimą eiti“ negu kariuomenėn, kol „balsas vienos moteriškės p. Juškevičienės (iš Londono, ne iš Glasgovo): „o kas bus su mumis, su šeimynomis, vaikais, jeigu jūs eisit į kalėjimą“ – visus lyg šaltu vandeniu perpylė“³⁹. Debatai nutrūko, o balsuojant dėl prievartinio ėmimo kariuomenėn, už priešinimąsi balsavo tik trys, bet labai svyruodami ir su baimė, likusieji nubalsavo už stojimą į Rusijos kariuomenę, o moterų siūlymu, į reikalavimus įrašyta, kad vyrus į Rusiją turėtų vežti kartu su šeimomis. Kitame susirinkime balsą gavusios moterys taip pat kalbėjo, kad Anglijoje vienos be vyrų nepasiliks, nes dėl vietinių gyventojų priešiško ir neapykantos imigrantams be vyrų likusios šeimos jaustųsi nesaugios, „nė iš namų išeit nebūtų galima“⁴⁰. Nerimo būta ne tik dėl galimos priverstinės mobilizacijos, bet ir dėl likusių šeimų likimo.

1917 m. birželio 23 d. Belshilyje vykusiame visos Britanijos lietuvių kolonijų atstovų suvažiavime⁴¹ paaiškėjo lietuvių pozicija mobilizacijos atveju: beveik visose Škotijos ir Anglijos lietuvių kolonijose (už pasisakė 11 kolonijų, taip pat ir Londonas) buvo laikomasi pozicijos, kad prireikus pasisakytų už tarnavimą Rusijos kariuomenėje, tik trijų kolonijų (Derbio, Lesterio, Notingamo) lietuviai pasisakė už stojimą į britų kariuomenę. Suvažiavime priimtas nutarimas: „Nestoti Didž. Brit. Kariuomenėn prievartai ištikus, bet reikalauti vežti Rusijon su šeimynomis“⁴². Taip pat nutarta kreiptis į Rusijos kareivių ir darbininkų tarybą, į Lietuvių tautos tarybą Rusijoje (prašant, kad ji užstotų Britanijos lietuvius šiuo klausimu), o suvažiavimo nutarimus paskelbti įvairiuose anglų laikraščiuose. Įsteigta Rusijos pavaldinių (lietuvių) Didžiojoje Britanijoje teisėms ir nuo prievartos kareiviavimo ginti draugija⁴³, o po suvažiavimo per lietuvių kolonijas nusirito draugijos skyrių steigimo banga. Gerai suvokiant, kad vieniems lietuviams

³⁷ Lietuvių kareiviavimo klausimas. *Išėivių draugas*, 1917-06-02, nr. 23, p. 3; Lietuviai, neužmirškite. *Išėivių draugas*, 1917-06-09, nr. 24, p. 1.

³⁸ Korespondencijos. London. Bathgate. Glasgow. Palace. *Išėivių draugas*, 1917-06-16, nr. 25, p. 3-4; Korespondencijos. Craigneuk. *Išėivių draugas*, 1917-06-23, nr. 26, p. 4.

³⁹ Korespondencijos. London. *Išėivių draugas*, 1917-06-16, nr. 25, p. 3.

⁴⁰ Darbininkų reikalai. *Išėivių draugas*, 1917-08-04, nr. 32, p. 2.

⁴¹ Suvažiavime dalyvavo 35 delegatai iš 16 kolonijų, tik iš Mančesterio kolonijos nesulaukta nei atstovų, nei žinių. Lietuvių kareiviavimo prievartos klausime suvažiavimo protokolas. *Išėivių draugas*, 1917-07-07, nr. 28, p. 3; Suvažiavimas lietuvių. Kareiviavimo prievartos klausime. *Išėivių draugas*, 1917-07-07, nr. 28, p. 3.

⁴² Suvažiavimas lietuvių. Kareiviavimo prievartos klausime. *Išėivių draugas*, 1917-07-07, nr. 28, p. 3.

⁴³ Į Draugijos komitetą išrinktas kunigas A. Šveistrys, J. Širmulis, A. Kažemekaitis, V. Mikalauckas, J. Švenčiūnas, D. Strungys ir J. Lebedys. Lietuvių kareiviavimo prievartos klausime suvažiavimo protokolas. *Išėivių draugas*, 1917-07-07, nr. 28, p. 3.

kažko pasiekti bus sunkiai įmanoma, bandyta bendradarbiauti su kitų tautų (pirmiausia žydų ir lenkų) organizacijų atstovais, kurie taip pat svarstė panašias problemas, kreiptasi pagalbos ir į vietos advokatus, ko galima laukti Rusijos pavaldiniams prievartinio kariavimo atveju.

Sprendimu reikalauti šauktonius grąžinti į Rusiją kartu su šeimomis ne tiek bandyta pasirinkti emigrantų šeimų likimu, kiek tikėtasi, kad tokie reikalavimai apsunks ir užvilkins mobilizaciją, gal išvis bus atsisakyta tokios idėjos. Daugelis paklaustų vyrų būtų negalėję atsakyti, kodėl rinkosi važiuoti į Rusiją⁴⁴. Ne vienas vylys, kad taip pavyks nutempti laiką ir kaip nors išsisukti nuo karo, ko nepavyktų padaryti pasirinkus britų kariuomenę. Nemažą įtaką darė solidarumas, vienybė su kitais lietuviais bei imigrantų padėtis ir priešiška vietinių gyventojų pozicija, – dėl to ne vienas rinkosi tolimą, bet labiau pažįstamą Rusiją nei svetimą britų kariuomenę.

108

Netrukus įvyko tai, ko labiausia bijota, – pagal Didžiosios Britanijos ir Rusijos (Laikinosios vyriausybės, vadovaujamos Aleksandro Kerenskio) pasirašytą susitarimą, 1917 m. liepos 19 d. buvo paskelbta Didžiojoje Britanijoje gyvenusių 18–41 metų amžiaus svetimtaučių vyrų mobilizacija. Vyrų turėjo per 21 dieną apsispręsti ir iki rugpjūčio 9 d. informuoti policijos skyrių (kur buvo prisiregistravę), ar nusprendė grįžti į Rusiją ir stoti į Rusijos kariuomenę, ar tą patį daryti Britanijoje. Vėliau pakeisti sprendimą, atsisakyti vykti į Rusiją drausta – nuo rugpjūčio 13 d. jie kiekvieną dieną turėjo būti pasiruošę išvykti. Jei po rugpjūčio 13 d. apsigalvos ir nenorės važiuoti, turės stoti į britų armiją ir neteks teisės reikalauti atleidimo (*egzemcijų – paliuosavimo*) nuo kariuomenės. Pasirinkusieji britų kariuomenę per 30 dienų nuo rugpjūčio 20 d. galėjo bandyti gauti atleidimą nuo tarnybos, o šiam terminui pasibaigus, nuo rugsėjo 19 d. kiekvienas Rusijos pavaldinys nuo 18 iki 41 metų amžiaus, neišvažiavęs Rusijon ar negavęs atleidimo, bus priverstas stoti į britų kariuomenę. Stojantiesiems į britų kariuomenę pažadėtos tos pačios teisės kaip ir britų piliečiams: jie turėjo teisę kaip britai kariai gauti algą, pensiją sužeidimo ar invalidumo atveju, o jų šeimos – valstybės išlaikymą, taip pat po trijų tarnybos mėnesių galėjo tapti piliečiais. Žinoma, į jokių svetimšalių imigrantų (taip pat lietuvių) pageidavimus vyriausybės neatsižvelgė: nebuvo jokių kalbų nei apie mobilizuotų karių šeimų gabenimą į Rusiją, nei apie paramą šioms šeimoms, – liekančių šeimų išlaikymas turėjo tapti jų pačių galvos skausmu, esą pinigų galės siųsti iš Rusijos⁴⁵.

Nepasitenkinimas kilo didelis: ką daryti, kodėl apsispręsti palikta tiek mažai laiko ir neleidžiama vėliau apsigalvoti, ką daryti su šeimomis ir pan. Laiko ką nors pakeisti buvo nedaug, nes po namų vaikščiojo policija ir ragino kuo greičiau apsispręsti, į kurią kariuomenę stoti. Patarimų taip pat nebuvo kur rasti, o į nuolatinius klausimus Rusijos pavaldinių (lietuvių) Didžiojoje Britanijoje teisėms ir nuo prievartos kareiviavimo gin-

⁴⁴ Lietuviai ir grįžimas Rusijon. *Išėivių draugas*, 1917-07-21, nr. 30, p. 3.

⁴⁵ Rusijos pavaldinių konskripcija. *Išėivių draugas*, 1917-07-28, nr. 31, p. 2.

ti draugijos komitetas bei „Išėivių draugas“ dažniausiai galėdavo atsakyti vieninteliu patarimu – „nesiskubinkite“⁴⁶. Tiesa, Komiteto nariai nenuleido rankų ir bandė užtari- mo ieškoti įvairiuose britų valdžios kabinetuose: siuntė atstovus pas Rusijos konsulą Glazge, samdė advokatus, bandė veiksmus derinti su kitomis tautomis (pirmiausia su žydais, įvairiomis priemonėmis bandžiusiais kovoti ir protestuoti prieš prievartinę mo- bilizaciją), susitikinėjo su britų Parlamento nariais, siuntė raštus Ministrui Pirmininkui Lloydui George'ui ir vos ne visoms britų valdiškoms įstaigoms bei ministerijoms, netgi Rusijos kareivių ir darbininkų komitetui ir vyriausybei⁴⁷, bet visos pastangos svajotų vaisių nenešė. Terminui baigiantis nuspręsta laikytis anksčiau Belshilyje priimto nuta- rimo – visiems rašyti „važiuoti Rusijon su šeimynomis“, vis dar viliantis, kad mobiliza- cijos procesas užtruks ar net visai sustos, ir vyrams nereikės išvykti.

Į veiklą jungėsi ir moterys. Šaltiniuose ir istoriografijoje minimos dviejų Škotijos lietu- vių – Michalinos Lebedis (Lebedienė) ir Stefanijos Sarafin (Sarafiniūtė) – pavardės. Jos visų Didžiosios Britanijos lietuvių moterų vardu („visų iš vieno be pažiūrų skirtumo“) vyko į Londoną ir ten bandė reikalauti gabenti į Rusiją karių šeimas, suteikti „žmogiš- ką pervežimą“ ir apmokėti kelionės išlaidas, o vyrus, einančius į britų kariuomenę, iškart, nelaukiant 3 mėnesių termino, pripažinti Britanijos piliečiais, kad žuvus ar su- žeidus vyrą jo šeima neliktų neaprūpinta⁴⁸. „Lietuvės moterys, subruskite visur!“⁴⁹, ra- gino lietuvių spauda, džiaugdama, kad moterų reikalavimai buvo išsiuntinėti visoms valdiškoms Britanijos įstaigoms, o Škotijos lietuvių, rinkdamos aukas moterų atstovių kelionės išlaidoms ir kitais būdais, bando prisidėti prie bendros akcijos. Moterų akcija buvo gana sėkminga: atstovės pateko pas Rusijos generalinį konsulą, o nepavykus susitikti su Ministru Pirmininku Davidu Lloyd George'u, susitiko su Užsienio reikalų ministerijos valdininkais, britų Parlamento nariais. Tiesa, nei vienur, nei kitur neža- dėta vežti su vyrais jų šeimų, priešingai, „daug stebėtasi, kodėl Rusijos pavaldiniai tokio patiems pavojingo ir neišpildomo dalyko reikalauja“⁵⁰. Londone lietuvių moterų atstovės bendravo su žydų komitetų atstovais, nors paaiškėjo, kad su žydų organiza- cijomis lietuviams ne pakeliui, nes skyrėsi jų tikslai⁵¹. Kokių nors konkrečių apčiuopia- mų rezultatų ši kelionė nedavė: Londone moterys sužinojo, kad Rusijos pavaldinių šeimynų „kol kas neveža, gal perveš paskiaus“, kad likusioms moterims bus mokamos pašalpos (po 5–6 rublius per savaitę, o gal ir daugiau), o stojusieji į britų kariuomenę nuo pirmos dienos galės tapti piliečiais. „Bet kas galėtų sakyti, kad tasai važiavimas ir vargas būtų buvęs be pasekmingas ir visai nieko nebūtų atnešęs gero?“, – klausė

⁴⁶ Pranešimas visiems Didž. Brit. Lietuviams. *Išėivių draugas*, 1917-07-28, nr. 31, p. 1.

⁴⁷ Pranešimas. „Rusijos pavaldinių n. kar. priev. ir teisėms ginti“ Komiteto Didžiosios Britanijos lietuviams. *Išėivių draugas*, 1917-08-11, nr. 33, p. 1; MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 180–181.

⁴⁸ Moteris važiuoja į Londoną. *Išėivių draugas*, 1917-08-18, nr. 34, p. 1.

⁴⁹ Dar apie lietuvių kareiviavimą. *Išėivių draugas*, 1917-08-25, nr. 35, p. 1.

⁵⁰ Kareiviavimo klausimas. Lietuvių-delegačių darbai Londone. *Išėivių draugas*, 1917-09-08, nr. 37, p. 1.

⁵¹ Paaiškėjo, kad žydai visai nereikalauja vežti visų šeimų Rusijon, bet tik jų aprūpinimo ir išlaikymo Brita- nijoje.

„Išėivių draugas“, aprašydamas moterų žygius ir džiaugdamosis, kad moterys, eidamos jau šiek tiek pramintais takais, sugebėjo viską suorganizuoti pačios, neprašydamos niekieno pagalbos. Pasidžiaugta, kad ši akcija nedaug lietuviams kainavusi, nes moterys išleido nedaug pinigų, joms nereikėjo samdyti kokių nors pagalbininkų, moterys kalbėjo pačios, „jokių raštų sustatymo ir kitko panašaus irgi nereikėjo“⁵². Tiesa, lietuves Londone glogojo žinoma britų visuomenės veikėja, kovotoja už moterų teises, sufražiščių judėjimo lyderė Emmeline Pankhurst, daug pagalbėjusi lietuviams, siuntinėjusi raštus ir vedžiojusi jas po įvairias įstaigas⁵³.

Paskutinės dienos prieš baigiantis nustatytam terminui, anot to meto spaudos, priminė vos ne pasaulio pabaigą: vietomis pulta naikinti draugijas, nes nemažai žmonių pamiršo mokėti mokesčius; bijodami, kad gali būti išvežti bet kurią minutę, lietuviai metė darbus, kilus panikai skubėjo išparduoti turta, išsiimti iš bankų santaupas, o gautus pinigus neretai paprasčiausiai pragerdavo ir pralošdavo, negalvodami apie ateitį („jug ar teip, ar teip, sako, paims kariuomenė“⁵⁴), tuo labiau apie savo šeimų likimą. Išėidami į kariuomenę kai kurie vyrai savo šeimai nepaliko nieko, nes nieko neturėjo susitaupę arba turėtus pinigus jau buvo suspėję išleisti svaigalams ir lošimams⁵⁵.

Kiek galėjo būti lietuvių, užsirašiusių vykti Rusijon, neaišku, – to meto spaudoje pateikiami įvairūs ir dažnai prieštaringi duomenys⁵⁶. Vien Škotijoje galėjo būti apie 3 000 lietuvių vyrų, kurių pusė (apie 1 500) – tarnybai tinkamų šaukiamojo amžiaus, tačiau dalis jų turėjo Rusijos išduotus „baltus bilietus“, t. y. atleidimus nuo kariuomenės. Spėta, kad pasirinkusių britų kariuomenę tarp jų galėjo būti vos 4–5 dalis, dauguma lietuvių laikėsi vieningai ir rašėsi, kaip buvo sutarta, – važiuoti į Rusiją⁵⁷.

Rugpjūčio viduryje spaudoje pasirodė pirmosios žinutės iš įvairių kolonijų apie išplaukusius laivus su Rusijos pavaldiniais, tarp kurių būta ir lietuvių. Pradžioje vežti tik viengungiai vyrai, vėliau vis daugėjo žinių apie vedusių vyrų vežimą. Bandyta skaičiuoti, kiek iš kokių vietovių atskiomis partijomis išvežta lietuvių, tačiau korespondentų perduota statistika dažnai nebuvo tiksli. Žinoma, tarp užsirašiusių buvo tokių, kurie paskutiniu momentu apsigalvojo ir atsisakė vykti į Rusiją⁵⁸. Dar daugiau buvo apgailėstaujančiųjų dėl savo sprendimo, nes pasirinkusieji britų kariuomenę

⁵² Kareiviavimo klausimas. Lietuvių-delegačių darbai Londone. *Išėivių draugas*, 1917-09-08, nr. 37, p. 1.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Korespondencijos. Auchnleck. *Išėivių draugas*, 1917-08-04, nr. 32, p. 3.

⁵⁵ Paskutinė valanda prisiartina. *Išėivių draugas*, 1917-08-18, nr. 34, p. 2; Didis susikrimtimas. *Išėivių draugas*, 1917-10-05, nr. 41, p. 2.

⁵⁶ Pz., lietuvių Komitetas nuo priverstinio kareiviavimo ginti „iš patikėtinų šaltinių“ gavo informaciją, kad užsirašiusių vykti Rusijon Lanarkšyre buvo 1,1–1,2 tūkst. vyrų, vien Glazge į Rusiją vykti užsirašė 500 vyrų. Tarp jų buvo tik 20 žydų, visi kiti lietuviai. Komitetas stebėjosi tokiais duomenimis, nes Glazge iš viso nebuvo 500 lietuvių vyrų, juo labiau negalėjo būti tokio skaičiaus šauktinių. Kareiviavimo klausimas. *Išėivių draugas*, 1917-09-08, nr. 37, p. 1.

⁵⁷ Rusijos pavaldinių kareiviavimo klausimas. *Išėivių draugas*, 1917-08-18, nr. 34, p. 1.

⁵⁸ Anglų spaudoje buvo skelbiama, kad 500 lietuvių angliakasių Lanarkšyre slapstosi nuo kariuomenės ir yra laikomi dezertyrais. Tokiais laikyti visi, kurie užsirašė Rusijon, bet neišvažiavo. Anglų laikraščiai apie

dėl darbo ir šeiminės padėties turėjo nemažai galimybių išvis būti atleisti nuo kariuomenės arba įtraukti į rezervą⁵⁹. Spauldoje netrūko ir linksmesnių istorijų apie lietuvius, kurie, sėdėdami smuklėse ir pražiopsoję išvykimą, vėliau bandė susiorganizuoti gydytojų atleidimus ir kelionės nukėlimą. Nemaža dalis rizikavo, niekur nesiregistravo ir su nerimu laukė, kas bus toliau, – jie laikyti dezertyrais, dalis jų pateko į kalėjimą, daugelis vėliau pakliuvo į britų kariuomenę⁶⁰.

Pasirinkusiesiems britų kariuomenę pasisekė labiau, bet ir čia turėta nemažai rūpesčių. Pirmiausia stengtasi gauti atleidimą nuo kariuomenės – tai buvo lengvai sutvarkoma, nes darbdaviai nesunkiai duodavo atleidimą kasyklose, fabrikuose dirbančioms vyrams. Tiesa, reikėjo užpildyti prašymus, specialias formas, ką ne visi anglų kalbos nemokantys lietuviai galėjo padaryti⁶¹. Nesugebėjusiems susitvarkyti dokumentų ir negavusiems atleidimo lietuviams kurį laiką buvo ramu, britai lyg ir nesiskubino jų imti į kariuomenę, tačiau 1918 m. pradžioje armijai pareikalavus naujokų, į kovos dalinius sausio mėnesį dienomis ir netgi naktimis buvo renkami užsirašiusieji, o į jų ratą dažnai patekdavo netgi atleisti nuo tarnybos lietuviai⁶².

„Lietuvių išėvių istorijos kruvinas lapas“, „Britanijos lietuviai po audros“ – tokios ir panašios spaudos antraštės labai gerai apibūdino lietuvių bendruomenės likimą po vyrų mobilizacijos. Tikslus mobilizuotų lietuvių vyrų skaičius nėra žinomas. Britų istorikų darbuose minima, kad vien iš Škotijos, Lanarkšyro regiono, buvo pašaukta 1 800 lietuvių, iš kurių 700 prisijungė prie britų armijos, 1 100 pasirinko deportaciją į Rusiją⁶³. Dar mažiau informacijos apie Anglijos lietuvius, kiek jų galėjo būti paimta į Britanijos ir Rusijos kariuomenes. Skirtingais skaičiavimais, vien iš Londono mobilizuotų vyrų skaičius svyruoja nuo 200 iki 300⁶⁴. Lietuviškuose šaltiniuose ir istoriografijoje į Rusiją tuo metu išvežtų lietuvių skaičius svyruoja nuo 1 100 iki 1 800, dažniausiai minima apie 1 200 vyrų. Rodos, daugiau informacijos turėtų būti apie patekusiuosius į britų kariuomenę, tačiau ir čia įvairiuose šaltiniuose ir istoriografijoje pateikiami labai skirtingi duomenys. Remigijui Misiūnui pavyko suskaičiuoti 237⁶⁵ britų kariuomenėje Pirmojo

lietuvius. *Išėvių draugas*, 1917-11-10, nr. 46, p. 3. Daugelis jų vėliau buvo suimti ar pateko į britų kariuomenę. Priverstinis kariavimas. Lietuviai suimta. *Išėvių draugas*, 1918-01-26, nr. 4, p. 2.

⁵⁹ Pasirodo, juokų nėra. *Išėvių draugas*, 1917-09-08, nr. 37, p. 1.

⁶⁰ MISIŪNAS, R. Op. cit., p.189–191.

⁶¹ Kareiviavimo klausimas. *Išėvių draugas*, 1917-09-15, nr. 38, p. 2.

⁶² MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 190–191.

⁶³ JENKINSON, J. Op. cit., p. 176; WHITE, J. *Scottish Lithuanians...*, p. 6; RODGERS, Murdoch. *The Lithuanians, 1985. Family History: Craig, McKay, Schroder, Galt* [interaktyvus], [žiūrėta 2020-10-21]. Prieitis per internetą: <<https://www.craig-galt.info/front-page/list-of-general-articles/the-lithuanians-rodgers/>>.

⁶⁴ R. Laukaitytės skaičiavimu, iš Londono parapijos į Rusiją buvo išvežti 85 vyrai, maždaug tiek pat (88 lietuviai) įstojo į britų kariuomenę. LAUKAITYTĖ, R. Op. cit., p. 104–105. To meto spauldoje skelbta, kad iš viso į abiejų šalių kariuomenes buvo mobilizuoti 288 Londono lietuvių parapijos vyrai, t. y. apie 20 proc. visų parapijiečių. Iš jų 90 iškeliavo Rusijon, anglų kariuomenėje tarnavo 198 lietuviai. Tiesa, pastebėta, kad šis skaičius netikslus, nes jame nėra lietuvių liuteronų: Britanijos lietuviai. *Draugijinis gyvenimas. Londonas. Išėvių draugas*, 1918-12-24, nr. 52, p. 8.

⁶⁵ Knygos prieduose yra pateikiamas britų kariuomenėje ir darbo batalionuose tarnavusių lietuvių sąrašas ir jų likimai. MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 315–323.

pasaulinio karo metais tarnavusius lietuvius. Tiesa, kaip jis pats teigia, šis daugiausia laikraščio „Išėivių draugas“ publikacijomis pagrįstas sąrašas nėra išsamus⁶⁶. Pačių britų armijoje kariavusių lietuvių skaičiavimu, vien 9-ajame batalione buvo apie 200 lietuvių, o visoje britų armijoje galėjo būti 400–500, neskaitant jau Britanijoje gimusių jaunuolių, kurie turėjo pilietybę ir dažnai buvo priskiriami prie vietos gyventojų⁶⁷. Kituose šaltiniuose šis Britanijos armijoje tarnavusiųjų lietuvių skaičius didintas iki 1,5 tūkst., kas sudarytų 12–13 proc. visų šioje šalyje gyvenusių lietuvių⁶⁸.

Gyvenimas be vyrų

112

Išvykus vyrams, lietuvių bendruomenės gyvenimas Britanijoje sumenko ir sustingo, kai kurios draugijos užsidarė, kitos vos gyvavo. Tiesa, baimė ir bėda suartino: gyvenimas pasidarė ramesnis, likusieji (netgi tie, kuriems anksčiau niekas, „apart alaus ir kazyrių“ (t. y. lošimo), nerūpėjo) bandė mobilizuotis, telkti jėgas ir imtis bendros veiklos⁶⁹. Didžiausias smūgis teko nuo vyrų ir tėvų atskirtoms ir be pagrindinio maitintojo likusioms šeimoms. „To dar Škotijos lietuviai nebuvo sulaukę, ką šiandien pergyvena. Šitie metai paliks krauju užrašyti Lietuvos išėivių gyvenime“⁷⁰, kalbėjo lietuviai, skaičiuodami nuostolius ir nežinodami, kada sugrįš (ir ar išvis sugrįš) nežinia kur išvežti vyrai, kada šeimoms vėl pavyks susijungti ir kas laukia be maitintojo likusių žmonių ir vaikų. Pasirašydama Konvenciją nė viena pusė negalvojo, kas ir kaip pasirūpins į Rusiją išvežtų vyrų šeimomis, o Rusijoje, besikeičiant valdžiai, niekas net nebandė gilintis į Britanijoje likusių Rusijos piliečių problemas.

Šis skaudus lietuvių bendruomenei laikotarpis lietuvių ir britų istorikų darbuose⁷¹ yra sulaukęs bene daugiausia dėmesio: gana išsamiai pristatyta be vyrų likusių šeimų padėtis ir britų valdžios bei pačių imigrantų pastangos pagelbėti šioms šeimoms.

Bent jau į britų kariuomenę paimtų vyrų šeimų situacija buvo paprastesnė – jos gaudavo tokią pačią kaip ir britų piliečiai nustatytą vyriausybės paramą⁷². Žinoma, jei į armiją išėjęs vyras per mėnesį pranešdavo, kad jo šeimai reikia paramos ir kokios

⁶⁶ Ibid., p. 13.

⁶⁷ Lietuviai Britanijos armijoje. *Išėivių draugas*, 1918-10-12, nr. 41, p. 3.

⁶⁸ Roll of honour. *Išėivių draugas*, 1918-12-24, nr. 52, p. 2.

⁶⁹ Glasgovo kolonija paio. *Išėivių draugas*, 1917-10-05, nr. 41, p. 2.

⁷⁰ Lietuvos išėivių istorijos kruvinas lapas. *Išėivių draugas*, 1917-10-12, nr. 42, p. 1.

⁷¹ MISIŪNAS, R. Op. cit.; JENKINSON, J. Op. cit.

⁷² Kas savaitę moteris be vaikų gaudavo 12 šilingų ir 6 pensus, su vienu vaiku – 19 šilingų ir 6 pensus, su dviem vaikais – 24 šilingus ir 6 pensus, su trimis vaikais – 28 šilingus, turinti daugiau nei tris vaikus gavo dar po 3 šilingus (pvz., turinti septynis vaikus – 40 šilingų). Šelpti ir vyresni nei 14 metų su motina gyvenę vaikai, mokėta ir už kitus išlaikytinius: senus tėvus, seseris, brolius, bet mažiau nei žmonai ir vaikams. Kiek gaus šeiminos esančių Britanijos armijoje? *Išėivių draugas*, 1917-09-15, nr. 38, p. 2; MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 199.

paramos, o jei nepranešdavo, – buvo laikoma, kad jis nenori išlaikyti savųjų⁷³. Be to, ši parama buvo skirta tik „šliūbinėms“, t. y. oficialioms, šeimoms. Tarp emigrantų būta nemažai pavyzdžių, kai dėl skurdo ar kitų priežasčių lietuviai gyvendavo susimetę ar su kita šeima (teisėtą žmoną palikę Lietuvoje ar čia pat Britanijoje). Tokiems „neva ženotiems“, „įvairiems susibėgėliams“ pašalpos nebuvo mokamos, niekam nerūpėjo, kiek vaikų liko tokiose šeimose⁷⁴.

Daug blogesnė padėtis susiklostė su išvežtųjų į Rusiją šeimomis, – keli šimtai moterų⁷⁵ su keliais tūkstančiais vaikų „pasijuto didžiausiame varge, be duonos, tikros pastogės ir užsitikrinimo rytdienai“⁷⁶. Lietuvių emigrantų šeimos dar prieš karą vertėsi gana sunkiai, o karo metais pablogėjus ekonominei situacijai ir dėl priverstinės mobilizacijos netekus pagrindinio maitintojo padėtis dar pablogėjo. Kurį laiką moterys galėjo verstis su sutaupytais ir vyrų paliktais pinigais (jei tokių paliko), vėliau išparduodavo daiktus, jei turėjo kam palikti vaikus, bandė ieškoti kokio nors darbo. Dažnai dėl sveikatos ar likusi viena su keliais mažamečiais vaikais moteris negalėjo dirbti, be to, paaiškėjo, kad dalis moterų netgi neturėjo dokumentų, vadinamųjų „Identity books“⁷⁷, nes anksčiau jų niekad nebuvo prireikę, visus reikalus tvarkydavo vyrai. Be vyrų likusios moterys negalėjo sumokėti nuomos (tiesa, dalis manė, kad joms ir nereikės mokėti, kol nekilo problemų⁷⁸), trūko pinigų maistui, drabužiams, šildymui. Taigi vis daugiau skurstančių šeimų buvo priverstos kreiptis paramos į įvairias šalpos tarnybas. Ypač slėgė baimė dėl ateities ir nežinomybė dėl išvežtų vyrų likimo – neretai moteris negaudavo jokios žinios apie vyrą, nežinojo, kur jis, gyvas ar miręs. Pasitaikydavo atvejų, kai karas tapo pasiteisinimu nutraukiant šeiminius ryšius: išvykę vyrai džiaugėsi atsikratę šeiminių pančių, nesidomėjo ir nesirūpino savo šeima. Likusios moterys bandydavo kurti savo gyvenimą, susirasdavo naują vyrą ir nebelaukdavo sugrįžtant senojo. Kai kurios, anot to meto spaudos, „prisiėmė cicilikizmo ištvirkimu, pamiršo gėdos pajautimus“⁷⁹, priimdavo į namus įnamių ir gyveno susimetusios.

Rūpestis likusiomis šeimomis tapo nuolatiniu galvos skausmu ne tik imigrantų bendruomenėms, bet ir britų vyriausybėms, nes paliktos moterys ir vaikai guldavo į britų labdaros įstaigų išlaikytinių sąrašus. Kol vyko kaltųjų paieškos, aiškinimasis ir ginčai, kas – Britanija ar Rusija – turėtų pasirūpinti likusiomis šeimomis, patys emigrantai ėmėsi savųjų šalpos. Ypač tuo rūpinosi žydai ir lenkai, jų įsteigti fondai (*Russian*

⁷³ Kiek gaus šeimomis esančių Britanijos armijoje? *Išveičių draugas*, 1917-09-15, nr. 38, p. 2.

⁷⁴ Korespondencijos. Glasgow. *Išveičių draugas*, 1917-09-15, nr. 38, p. 3; Kiek gaus šeimomis esančių Britanijos armijoje? *Išveičių draugas*, 1917-09-15, nr. 38, p. 2.

⁷⁵ „Išveičių drauge“ minimas skaičius (per 700 moterų ir keli tūkstančiai vaikų) nėra tikslus, tikslesnius duomenis jie buvo gavę tik iš kelių Škotijos vietovių. Plačiau žr. Šeimynų ir vaikų skaitlius išveičtųjų Rusijon. *Išveičių draugas*, 1917-10-27, nr. 44, p. 1. Ne visos šeimos gaudavo paramą, parama buvo mokama per vietinės valdžios įstaigas ir įvairius paramos fondus, kurių duomenys apie šelpiamas šeimas taip pat nebuvo tikslūs.

⁷⁶ Kieno nauda iš lietuvių skriaudos? *Išveičių draugas*, 1917-12-01, nr. 49, p. 2.

⁷⁷ Likusiųjų šeiminių padėjimas. *Išveičių draugas*, 1917-11-03, nr. 45, p. 2.

⁷⁸ Patemijimai. Ką sako apie lietuvius faktoriai. *Išveičių draugas*, 1917-11-10, nr. 46, p. 3.

⁷⁹ Korespondencijos. Craigeuk. *Išveičių draugas*, 1918-05-18, nr. 20, p. 3.

Protection Committee ir *Polish Exiles Protection Committee*) finansiškai rėmė išvežtų žydų, lenkų šeimas, neatsakydavo paramos ir kitiems besikreipiantiems, taip pat ir lietuviams⁸⁰. Rusijos diplomatų 1917 m. spalio 29 d. įkurtas *Russian Relief Fund* taip pat rinko paramą ir per skyrius įvairiose kolonijose rėmė Rusijos piliečių šeimas. Nors turėdami menkesnes finansines galimybes, paliktomis šeimomis rūpinosi ir patys lietuviai, bent vienu kitu šilingu bandydami prisidėti prie šeimų išlaikymo. Šeimos šelptos maistu, rūbais, daiktais, kuo galėdami savo parapijiečius paremdavo vietos kunigai, lietuvių kolonijose buvo rengiamos įvairios akcijos, vakarai ir vaidinimai, kurių metu surinktos aukos taip pat keliaudavo be vyrų likusioms šeimoms. Daugiausia lietuves moteris gelbėjo britų įstatymai, numatantys paramą varguoliams, – tuo rūpinosi vietinė administracija, vadinamosios parapijų tarybos (*Parish councils*). Šios tarybos tapdavo vieninteliu išsigelbėjimu skurstančioms lietuvių šeimoms, tačiau dėl nuolat augančio paramos prašytojų skaičiaus pašalpos buvo labai nedidelės, jų vos užteko, kad šeimos nemirtų iš bado⁸¹.

Lietuvės moterys sukdavosi kaip įmanydamos: kelios šeimos kraustydavosi į vieną butą ir taip bandydavo pagelbėti viena kitai prižiūrėti vaikus, sutaupyti nuomos mokesčių⁸², ne viena priimdavo nuomininkus vyrus (lietuvius ar svetimtaučius), nors dėl to sulaukdavo lietuvių bendruomenės priekaištų ir netgi moralinio pasmerkimo⁸³. Kai kurios moterys įsigudrindavo gauti paramą iš kelių šalpos komitetų, bevaikės ar turinčios mažiau vaikų bandydavo užsirašyti turinčios daugiau vaikų ir gauti didesnes pašalpas, bet tiesai paaiškėjus dažnai netekdavo pašalpų⁸⁴. Tarp moterų būta nemažai pykčio, pavydo, įvairiausių skundų (pvz., kad kitai pašalpa nepriklausanti, nes ji turinti pajamų ar santaupų banke ar pan.) ar netgi peštynių – kuri yra teisėta žmona ir kuriai priklauso skiriama parama⁸⁵. „Dabar elgiamasi pas lietuvius kitaip: kas stipresnis, kiauliškesnis, kas prasigrūdo-prasimušė pirmiau, tas lyg ir pirmesnis. Štai į tulą *parish office* prisigrūdo lietuvis, apšaukė visus, aprėkė, apstumdė, apsilėjo kits kitą, prišnekėjo niekų tarnaitėi: išvartyta visos be pašalpos, pagrūmota policijai priduoti už triukšmo kėlimą.“⁸⁶ Išeivijos spauda mirgėte mirgėjo nuo panašių straipsnių apie „ne proto, bet pilvo proto klausančių“, bėdos ir skurdo prispaustų lietuvių moterų kasdienę kovą dėl pašalpų. Netrūko moralizavimo, kad toks elgesys pridarąs daugiau gėdos pačioms moterims ir visiems lietuviams britų akyse⁸⁷, ar pamokymų,

⁸⁰ Korespondencijos. London. *Išeivių draugas*, 1917-11-03, nr. 45, p. 3.

⁸¹ MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 200–201.

⁸² Korespondencijos. Viewpark. *Išeivių draugas*, 1917-11-22, p. 3; Korespondencijos. Glasgow. *Išeivių draugas*, 1918-08-30, nr. 35, p. 3.

⁸³ Carfin. *Išeivių draugas*, 1917-11-22, nr. 48, p. 3.

⁸⁴ London. Šelpimo dalykai. *Išeivių draugas*, 1917-11-22, nr. 48, p. 3.

⁸⁵ Likusiųjų šeiminių padėjimas. *Išeivių draugas*, 1917-11-03, nr. 45, p. 2; Patemijimai. Ką sako apie lietuvius faktoriai. *Išeivių draugas*, 1917-11-10, nr. 46, p. 3.

⁸⁶ Kur protas? *Išeivių draugas*, 1917-11-03, nr. 45, p. 1.

⁸⁷ Kas kaltas? *Išeivių draugas*, 1917-11-17, nr. 47, p. 2; Šelpimo reikalai. Kenksmingas pavydas. Susipraskim. *Išeivių draugas*, 1917-12-08, nr. 50, p. 2.

kad nuolankesnė, protingesnė taktika, galinti daugiau padėti nei britų pareigūnų ir policininkų užsipuolimai, kaltinimai, įvairiausi reikalavimai ar net riausių kėlimai.

Buvo aišku, kad vien iš parapijų tarybų skiriamų pašalpų likusios be vyrų Rusijos pavaldinių šeimos neišsilaikys, taigi britų valdžia nuo 1918 m. apsiėmė negalinčioms savęs išlaikyti šeimoms iš išdo mokėti dotacijas, pasiguosdama, kad ateityje Rusija, jei bus įmanoma, grąžins pinigus⁸⁸. Pinigai buvo dalinami per tas pačias parapijų tarybas, jie buvo mažesni nei britų kariuomenėn išėjusių vyrų šeimoms, bet didesni nei šeimų iš parapijų tarybų gautos pašalpos⁸⁹. Šių šeimų išlaikymas sunkia našta gulė ant valstybės išdo, todėl vis dažniau kildavo nepasitenkinimas, kodėl britai turėtų rūpintis į Rusiją išvykusių „bolševikų“ šeimomis, svarstomos šeimų deportacijos į Rusiją galimybės⁹⁰.

Lietuvių moterų „emancipacijos proveržis“

Pirmasis pasaulinis karas įėjo į istoriją kaip metas, turėjęs didžiulę įtaką moterų padėčiai ir emancipacijos procesams visame pasaulyje. Ypač ryškiai keitėsi gyvenimas Didžiosios Britanijos moterų, be kurių pagalbos, kaip skelbė britai, jiems nebūtų pavykę laimėti karo⁹¹. Buvo įkurta daugybė savanoriškų moterų organizacijų, Britanijos moterys ne tik organizavo pagalbą, bet ir dalyvavo propagandinėje veikloje, aktyviai ragindamos vyrus įsitraukti į kovotojų gretas. Vis dėlto bene didžiausią įtaką „modernios moters“ įvaizdžiui susiformuoti Pirmojo pasaulinio karo metais turėjo moterų įsitraukimas į vadinamąjį „namų frontą“. Vyrams išvykus į karą, reikėjo mobilizuoti moteris, kad būtų užpildytos atsivėrusios pramonės, transporto, aptarnavimo, žemės ūkio ar net karinės pramonės sričių spragos, tad moterys perėmė darbus, kurie iki tol buvo įsivaizduojami išskirtinai kaip vyrų užsiėmimas – tapo vairuotojomis, garvežių mašinistėmis, bankų darbuotojomis, policininkėmis ir gaisrininkėmis, dirbo prie fabričių staklių, liejo plytas, apdirbo metalą ir pan. Karo metais dirbančių moterų Britanijoje padidėjo 22 proc., o toks perėjimas nuo tradicinio šeimos moters ir motinos statuso, darbo namuose, mažai matomų „paslėptų“ darbų (buitinių paslaugų, drabužių siuvimo ir tekstilės srityse) didino moterų matomumą ir kūrė naują pasirengusios tarnauti savo šaliai ir dirbančios moters įvaizdį⁹². Ypač tai buvo ryšku karo metais Londone.

⁸⁸ MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 205.

⁸⁹ Buvo skiriama 12 šilingų ir 6 pensai moteriai bei atitinkamai po 2 šilingus ir 6 pensus už vaiką. Per savaitę moterys gaudavo 63 pensus (dar prisidėdavo 13 pensų už kiekvieną vaiką), palyginimui, tuo metu vidutinis angliakasio uždarbis per dieną buvo 40 pensų. JENKINSON, J. Op. cit., p. 178.

⁹⁰ JENKINSON, J. Op. cit., pp. 178–181.

⁹¹ PYECROFT, Susan. British Working Women and the First World War. *The Historian*, 1994, vol. 56, no. 4, p. 708.

⁹² Ibid., p. 704.

„Londonas ilgai buvo apgultas ir pagaliau pasidavė. Jį paėmė, į jį veržte įsiveržė moters! Ar šie ar tie laimės karą – moters jau ir dabar laimėjo. Linksma jų būrys įsiveržė į paimtojo miesto gatves ir suėmė tuoj į savo rankas tuojau visus magazinus, kontoras, bankas, dirbtuves, kavines, klubus, restoranus, dirbtuves. Nėra tokios vietos, iš kur nebūtų jos išstūmusios savo buvusių valdovų vyrų, kur nebūtų įsmeigusios savo (apgalėtojų moterų) vėliavos. Jei Londone dar atsitinka vyras konduktorius, vyras tarnas, tad visi į jį stebisi, kaip į kokią senų senovės liekaną. Vyras tam darbui – toks pats tenai senovės likutis kaip mums diližanai arba senosios taukų žvakės. Moteriškės sijos švaistosi dabar visai netikėtose vietose. Moterys tapo šoferiais, gatvinių skelbimų lipdytojais, laiškanešiais, kasėjais, sargais“⁹³, – rašė 1917 m. Londone apsilankęs Martynas Yčas. Rodos, moterų laisvėjimas per tuos dvejus metus vienu metu pašoko keliasdešimt metų pirmyn. Tiesa, ši M. Yčo citata buvo apie britų moteris. Kita situacija buvo su lietuvių moterimis. Imigrantų gyvenimas skyrėsi nuo vietinių – tradiciškai vyras dirbo ir aprūpindavo šeimą, žmona / moteris dirbo namuose ir rūpinosi vaikais bei buitimi. Be vyrų likusios moterys, bandydamos išgyventi, imdavosi visokių smulkių papildomų darbų, taip prisidurdamos prie gaunamų pašalpų. Minima, kad karo metais buvo galima sutikti lietuvaičių prie visokių darbų: „kriaučių, kriautuvių, amunicijos dirbtuvių, tabokos, limonado firmų ir t. t. Kitos net tramvajų kompanijoj tarnauja, ant karų važinėja“⁹⁴. Tačiau jų skaičius nebuvo didelis, įtakos tam turėjo ne tik tradicinis požiūris į moters padėtį ir vaidmenį šeimoje ar sunkus imigrantų gyvenimas, bet ir menkas merginų išsilavinimas, kalbos nemokėjimas, darbo patirties trūkumas.

Žinoma, Pirmasis pasaulinis karas neišvengiamai keitė ir lietuvių emigrantų visuomenę. Prieš karą lietuvių bendruomenės gyvenime pirmu smuiku grieždavo vyrai, karo metais vis daugiau pasirodydavo informacijos apie į visuomeninį gyvenimą įsitraukusias moteris. 1914 m. Londono parapijoje sekretoriaus pareigas zakristijoje pirmą kartą užėmė moteris Liudvika Kalinauskienė, 1917 m. moterų atsirado ir tarp aukų rinkikų⁹⁵. Moterų / merginų pavardės greta vyrų pradeda figūruoti įvairiuose bendruomeninės veiklos ir šalpos fondų aukotojų sąrašuose. Daugiau moterų įsitraukdavo ir į įvairių organizacijų veiklą, pvz., Glazgo Blaivybės draugijos skyrius 1917 m. turėjo 60 narių (iš jų tik 16 narių buvo vyrai) ir džiaugėsi, kad vis daugiau moterų rašosi į draugiją, pritaria jai visuomeniniuose reikaluose bei prisideda prie draugijos svetainės išlaikymo⁹⁶. „Nuo seno įsigyvenusi būdavo klaidinga apie moterų gabumą ir tinkamumą nuomonė. Šiandien toji klaida atitaisoma. Moteris pradeda užimti prigulinčią sau vietą: ne vyro tarnaitės, ne paprasto papuošalo ar vien vaikų motinos, bet irgi lygios kliasos bei rūšies žmogysta, kaip kad vyrai nuo seno skaitoma“⁹⁷, – rašė

⁹³ Kas Rusijoje rašoma apie Britaniją. *Išėivių draugas*, 1917-01-06, nr. 2, p. 2.

⁹⁴ Moteris tinka viskam. *Išėivių draugas*, 1920-02-07, nr. 8, p. 2.

⁹⁵ LAUKAITYTĖ, R. Op. cit., p. 105.

⁹⁶ J. Vencius. Glasgow. *Išėivių draugas*, 1917-11-17, nr. 47, p. 3.

⁹⁷ Korespondencijos. Glasgow. *Išėivių draugas*, 1918-08-30, nr. 35, p. 3.

lietuvių spauda. Tiesa, šie pokyčiai vyko lėčiau nei Lietuvoje ar kituose kraštuose. Daug lėčiau vyko ir moterų organizavimosi procesas. 1915 m. rugpjūčio 25 d. Škotijoje įkuriama socialistų Lietuvių moterų darbininkių draugija, karo metu turėjusi šešias kuopas ir besirūpinusi moterų švietimu ir „darbininkišku susipratimu“⁹⁸. Tais pačiais metais 1915 m. gruodžio mėnesį Londone įsikuria katalikiška moterų savišalpos draugija – į ją įsirašiusios pirmosios devynios moterys davė pradžią apie 75 metus trukusiai Šv. Onos draugijos istorijai. Tai, anot Reginos Laukaitytės, buvo tikras „moterų emancipacijos proveržis“ tarp Londono lietuvių⁹⁹.

Dažniau bendrai veiklai lietuves moteris sutelkdavo rūpestis mobilizuotų vyrų ir Britanijoje likusių šeimų likimu. Jau minėtos 1917 m. į Londoną vykusios Škotijos lietuvių moterų atstovės Michalina Lebedienė (Lebedis) ir Stefanija Sarafiniūtė (Sarafin). Tiesa, šias moteris galima minėti labiau kaip to meto išimtį – anot J. Jenkinson, abi moterys buvo išsilavinusios, augusios ir mokyklas baigusios Škotijoje, S. Serafin dirbo Glazgo šerifo teismo vertėja¹⁰⁰. Tokių išsilavinusių, aktyvių lietuvių vyrų, juo labiau moterų, tarp Britanijos lietuvių labai stigo. Nieko keista, kad šių dviejų moterų pavardės ir vėliau aptinkamos spaudoje, minint moterų veiklą karo metais. Jos ir kitos lietuvių moterys išrenkamos į *Russian Relief Fund* komitetą¹⁰¹. Šiame Fonde galima rasti ir daugiau lietuvaičių pavardžių, moterys išrenkamos į atskirų skyrių valdybas, tampa kasininkėmis (U. Bancevičienė Belshilyje, Bilienė Burbanke) ar net Fondo skyriaus pirmininkėmis – Burnbanke Vasauskienė¹⁰². Dar daugiau to meto spaudoje galima rasti informacijos apie moterų iniciatyva rengiamus bendruomenės renginius („Žiurštų vakaras“ Glazge ir pan.), vaidinimus, susitikimus, kurių metu surinktos aukos skiriamos į Rusiją išvežtų vyrų šeimoms paremti¹⁰³.

Šaltiniuose galima užtikti informacijos apie moterų (daugiausia socialisčių) organizuotus susirinkimus, jų priimtus reikalavimus. Pvz., Kreigniuke (Craigneuk) 1918 m. gegužės 12 d. vyko visų „išdeportuotų vyrų moterų“ susirinkimas, kuriame reikalauta padidinti pašalpas (nes kylant kainoms neįmanoma išgyventi), piktintasi, kad nėra jokios informacijos apie Rusijon išgabentus vyrus ir kodėl moterų neveža į Rusiją. Susibūrusios moterys išrinko penkių moterų komitetą¹⁰⁴, kuris kreipėsi ne tik į Škotijos, bet ir į visos Britanijos

⁹⁸ MISIŪNAS, R. Op. cit., p. 122.

⁹⁹ LAUKAITYTĖ, R. Op. cit., p. 105.

¹⁰⁰ JENKINSON, J. Op. cit., p. 177.

¹⁰¹ Į Fondo komitetą įėjo konsulas Denham, kun. A. Šveistrys, kun. J. Norbutas, P. Bancevičius, Uršulė Bancevičienė, Stefanija Sarafiniūtė, Gilgaudienė ir Anastazija Michelckienė. Dar kelios moterys (Michalina Lebedienė, Petravyčienė ir Marija Kurienė) paskirtos Fondo organizatorėmis „prakalboms sakyti, likusių vyrų į fondą pritraukimui“: „Russian Relief Fund“. Likusiųjų Škotijos Rusijos pavaldinių šeimoms fondas. *Išveičių draugas*, 1917-11-03, nr. 45, p. 2.

¹⁰² „Russian Relief Fund“ organizacija. *Išveičių draugas*, 1917-11-17, nr. 47, p. 3.

¹⁰³ Mėsėdžio (karnivalo) vakarai. *Išveičių draugas*, 1919-02-01, nr. 5, p. 4; Apgarsinimas. Gražus vakaras Carfin'e. *Išveičių draugas*, 1919-02-08, nr. 6, p. 3; Glasgovo vakaro moterų naudai pelnas. *Išveičių draugas*, 1919-02-15, nr. 7, p. 3.

¹⁰⁴ Į komitetą išrinktos: Adelia Bléfortienė, Agota Paltanavičienė, Magdė Baltrušaitienė, Matilda Bendoraitienė, M. Dulskienė. Craigeneuko lietuvių moterų protestas. *Išveičių draugas*, 1918-05-25, nr. 21, p. 3.

lietuves moteris, kviesdamas prisidėti prie bendro protesto. Gali būti, kad lietuvių veiklai įtakos turėjo ir čia pat Škotijoje karo metais britų moterų rengtos akcijos, tiesa, skirtingai nuo už moterų teises kovojusių bričių¹⁰⁵, lietuviams tuo metu labiau rūpėjo be vyrų likusių šeimų ir vaikų padėtis. Moterys bandė vienytis bendrai kovai ir po karo, kai britai nenorėjo įleisti jų vyrų atgal į Britaniją. Glazge 1919 m. gruodžio 10 d. vyko Rusijos išvažiavusių vyrų moterų susirinkimas, kuriame dalyvavo 150 moterų, parengtas prašymas-peticija, kad norintiems iš Rusijos pas šeimas sugrįžti vyrams būtų leista sugrįžti¹⁰⁶, informacija siuntinėta kitoms kolonijoms, moterys visoje Britanijoje raginamos pasirašyti peticijas ir siųsti Vidaus ir Užsienio reikalų ministerijoms. Tiesa, kaip paaiškėjo, iš 100 pasižadėjusių pasirašyti moterų tik kelios buvo mokančios pasirašyti¹⁰⁷.

118

Šie ir panašūs žingsniai liudijo vis didesnį moterų įsitraukimą į lietuvių bendruomenės visuomeninį gyvenimą. Vertinant lietuvių emigrantų akimis, tai buvo nemažas žingsnis pirmyn, nors jis, žinoma, negalėjo prilygti vietinių Britanijos moterų padėčiai, kurios po karo taip pat gana greitai sugrįžo į tradicinį prieškarinį moters vaidmenį ir užsiėmimo statusą¹⁰⁸. Karas, nors ir nežymiai, keitė moterų padėtį, suteikė joms daugiau pasitikėjimo savimi ir savo darbu, didesnį paskatinimą ir norą dirbti už šeimos ribų, keitė tradicinį mąstymą ir stereotipus apie moterų sugebėjimus ir vaidmenį visuomenėje. Tiesa, net ir prabėgus keleriems metams po karo, Didžiosios Britanijos lietuviams vis dar priekaištauta, kad jos atsilieka ir neįneša į visuomenės gyvenimą savo dalies, spėta, kad „svarbiausia moterų pusės per mažo viešo pasireiškimo kartu su vyrais priežastis bus tik apsnūdimas bei kažkodėl nesijautimas esant bendroj su vyrais visuomenėj [...]“¹⁰⁹.

Šeimų likimai po karo

Karo pabaiga sutikta džiaugsmingai, juo labiau kad lietuviams ji sutapo su nepriklausomos Lietuvos valstybės išlikimu. Tačiau lietuvių bendruomenės Britanijoje dar laukė ilgas ir komplikotas buvusių problemų sprendimas.

¹⁰⁵ PYECROFT, S. Op. cit, p. 706.

¹⁰⁶ Moterų susirinkimas. *Išėivių draugas*, 1918-12-14, nr. 50, p. 2.

¹⁰⁷ Norinčių grįžti iš Rusijos Britanijon lietuvių klausimas. *Išėivių draugas*, 1918-12-21, nr. 51, p. 2.

¹⁰⁸ Karas nepakeitė britų visuomenės ir jos sampratos apie moterų vaidmenį namuose ir darbe. Iš karo grįžus vyrams, trys ketvirčiai karo metais dirbusių moterų neteko darbo, o 1921 m. dirbančių Britanijos moterų procentas netgi buvo šiek tiek mažesnis nei prieš karą. Moterys sugrįžo prie „tradicinių moteriškų“ darbų, „tarnauti tautai“ likdamos namuose ir puoselėdamos šeimynines tradicijas. Kaip skelbia atlikti tyrimai, pokyčiai buvo trumpalaikiai, ir karas neišlaisvino britų moterų, turėjo prabėgti keletas metų, kol moterys išsikovojo daugiau teisių. PYECROFT, S. Op. cit.; NOAKES, Lucy. Women's Mobilization for War (Great Britain and Ireland), last updated 08.10.2014. In *International Encyclopedia of the First World War* [interaktyvus], [žiūrėta 2020-10-21]. Prieitis per internetą: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/womens_mobilization_for_war_great_britain_and_ireland>.

¹⁰⁹ Kodėl, moterys ir merginos, atsiliekat? *Išėivių draugas*, 1922-08-26, nr. 34, p. 2.

Britams paleidus dalį kareivių, jau 1918 m. žiemą kai kurios lietuvių šeimos galėjo džiaugtis Kalėdoms sugrįžusiais vyrais. Tokių džiugių žinučių spaudoje apie grįžtančius britų kariuomenėje kariavusius lietuvius daugėjo 1919 m. pavasarį, tačiau nemažai vyrų kariavo Prancūzijoje ar kituose frontuose, buvo patekusių į belaisvių stovyklas, tad karių sugrįžimas užtruko ilgesnį laiką.

Kitoks likimas laukė Rusijoje atsidūrusių vyrų. 1917 m. išvežtų į Rusiją lietuvių keliai iki šiol nesulaukė didesnio istorikų dėmesio. Šaltiniuose aptinkama fragmentiška informacija apie jų nuotykius leidžia tik numanyti pagrindines tendencijas. Revoliucija juos pasitiko pakeliui, tad atplaukę į Archangelską Rusijoje jau rado pasikeitusią valdžią. Šių vyrų likimai susiklostė įvairiai: dalis iš Archangelsko vėliau vagonais gabenti į Vologdą, Omską¹¹⁰, kiti išsiblaškę po visą Rusiją. Kadangi Archangelske buvo sunku rasti darbo, trūko maisto, kai kurie lietuviai traukė gilyn į Rusiją, kur karo metais buvo lengviau pragyventi, netgi pasiekė Sibirą, vėliau grįžę į Archangelską ir Murmansko sritį iš ten bandė sugrįžti atgal į Britaniją. Į kariuomenę niekas nesiveržė, niekas jų ir nevertė, tik dalis bolševikų suviliotų lietuvių stojo į Raudonąją armiją¹¹¹. Kai kurie vėliau, britams užėmus Archangelską, pasirinko tarnybą britų kariuomenėje Rusijoje ir rado įvairių darbų prie britų kariuomenės Archangelske¹¹². Pastariesiems pasisekė bene labiausiai, nes po karo jie be problemų galėjo sugrįžti pas savo šeimas į Britaniją. Nemažai lietuvių, tik atvežtų į Archangelską, bandė įvairiais keliais traukti Lietuvos link: kai kuriems pavyko laimingai pasiekti Lietuvą, dalis pakeliui pakliuvo į vokiečių rankas ir pateko į vokiečių belaisvių stovyklas¹¹³. Spaudoje minimi atvejai apie lietuvius vyrus, atsidūrusius Suomijoje, Švedijoje, Norvegijoje, per Vladivostoką sugebėjusius pasiekti Kiniją, Japoniją ar net JAV¹¹⁴. Apie kai kurių jų nuotykius sklido legendos ir galima buvo rašyti romanus¹¹⁵. Žinoma, ne visiems likimas Rusijoje buvo palankus: nemaža dalis buvo susirgusių, mirusių ar dingusių be žinios. Tikslios statistikos anuomet niekas neturėjo ir nevedė. Spaudoje skelbta, kad 1917 m. iš 600 iš Škotijos į Rusiją atvykusių vedusių vyrų apie 200 sugrįžo į Škotiją, 208 vyrai atsidūrė Lietuvoje ir ten laukė atvykstančių iš Škotijos savo šeimų, apie 50 mirė ar žuvo Rusijoje, likusios 150 šeimų neturėjo jokios informacijos apie savo vyrus, – ar jie

¹¹⁰ WHITE, J. D. Vincas Kapsukas..., p. 83.

¹¹¹ J. D. White'o duomenimis, 1918 m. sausį apie 140 lietuvių grupė buvo įsirašiusi į Omsko vietos „liaudies miliciją“, vėliau prisijungė prie Antrojo tarptautinio Omsko partizanų būrio. 1918 m. lietuvių legionas (apie 200 karių) dalyvavo karuose už sovietų Rusiją Sibire. WHITE, J. D. Vincas Kapsukas..., p. 83; WHITE, J. D. Scottish Lithuanians..., p. 6.

¹¹² Minima, kad lietuviai vyrai dirbo kepėjais, siuvėjais, virėjais, ligoninėse, prieplaukoje, apie 70 lietuvių dirbo kariškame forte Archangelske. Lietuviai sugrįžo iš Rusijos. *Išėivių draugas*, 1918-12-07, nr. 49, p. 2; Skotijos lietuviai Rusijoje. *Išėivių draugas*, 1918-12-21, nr. 51, p. 2. Laiskai iš Archangelsko. *Išėivių draugas*, 1919-01-18, nr. 3, p. 2.

¹¹³ Atbalsiai apie išvažiavusius Rusijon lietuvius. *Išėivių draugas*, 1919-07-12, nr. 28, p. 2.

¹¹⁴ Kariszkoji Britų-Rusų „Konvencija“ 1917 m. *Išėivių draugas*, 1920-05-08, nr. 19, p. 3.

¹¹⁵ Lietuviai sugrįžo iš Rusijos. *Išėivių draugas*, 1918-12-07, p. 2; Atbalsiai apie išvažiavusius Rusijon lietuvius. *Išėivių draugas*, 1919-07-12, nr. 28, p. 2; Kariszkoji Britų-Rusų „Konvencija“ 1917 m. *Išėivių draugas*, 1920-05-08, nr. 19, p. 3.

dingę be žinos, mirę, likę Rusijoje, ar atsidūrę kituose kraštuose¹¹⁶. Žinoma, šie skaičiai nebuvo tikslūs ir galėjo tik bendrais bruožais parodyti Rusijoje atsidūrusių vyrų likimus. Remiantis gana fragmentiška spaudos puslapiuose pasirodanti statistika, galima spėti, kad apie trečdalis Rusijon išvežtų vyrų grįžo gyventi į nepriklausomą Lietuvos Respubliką; kai kurie dar 1917 m. lapkritį, susitvarkę dokumentus ir gavę užsienio pasus, sugrįžo per Švediją ir kitais keliais¹¹⁷, kiti drauge su karo pabėgėliais po karo buvo grąžinti į Lietuvą¹¹⁸. Kai kurie vyrai, simpatizavę naujai valdžiai, čia susiradę darbus ar net sukūrę naujas šeimas, liko gyventi Rusijoje.

Į Didžiąją Britaniją pas savo šeimas po karo sugrįžo tik dalis vyrų. Grįžimas buvo komplikotas, nes, bijodama įsileisti „bolševikus“, britų vyriausybė atidžiai tikrino ir įsileisdavo ne visus norinčiuosius. 1919 m. priimtas naujasis užsieniečių suvaržymo aktas (*Aliens Restriction Act*) dar labiau suvaržė imigrantų teises, pratęsė karo metų įgaliojimus ir suteikė teismams teisę be apeliacijos deportuoti bet kurį užsienietį. Pagal nustatytą tvarką, imigracijos pareigūno nuožiūra bet kuriam užsieniečiui buvo galima neleisti atvykti į Britaniją¹¹⁹. Britų istorikų skaičiavimais¹²⁰, tik apie 350–400 lietuvių iš Rusijos buvo leista sugrįžti į Škotiją, nes jie sugebėjo įrodyti, kad tarnavo sąjungininkų pusėje Rusijos kariuomenėje (ne bolševikų) ar slavų-britų legione Šiaurės Rusijoje. Kiti norintieji grįžti leidimo dažniausiai nesulaukdavo. Šaltiniuose minima pavienių atvejų, kai lietuviams pavykdavo vienais ar kitais keliais grįžti atgal į Britaniją, bet tokių buvo nedaug¹²¹. Grįžimo procesas užtruko, kai kuriems lietuviams tik 1923 m. pavyko gauti leidimą grįžti į Britaniją¹²², dalis šeimų dar ir 1939 m. buvo atskirtos nuo Lietuvoje atsidūrusių ir vis negalinčių grįžti vyrų¹²³.

Didžiojoje Britanijoje grįžusiųjų niekas nelaukė išskėstomis rankomis, visuomenės neapykanta, priešprieša imigrantams (ypač atvykusiems ar sugrįžusiems iš Rusijos) tik didėjo. Spaudoje minimos istorijos, kai kasyklose pasipiktinę vietos darbininkai kėlė triukšmą ir reikalavo grįžusiųjų nepriimti į darbą, nes prieš išvažiuodami lietuviai mėgdavę „bundavoti“, darbininkus kiršinti¹²⁴. Paaiškinimai, kad lietuviai Rusijoje buvo įstoję į britų kariuomenę ir kovojo kare už Britaniją, dažniausiai negelbėjo.

¹¹⁶ Gabens Lietuvon. Naszlaujanczios Lietuviszkos Szeimynos. *Išėivių draugas*, 1920-02-07, nr. 6, p. 2.

¹¹⁷ MATULAITIS, K. Londonas. *Išėivių draugas*, 1917-11-17, nr. 47, p. 3.

¹¹⁸ Britanijos karo tarnyba pranešė Lietuvos atstovybei Londone, kad 269 lietuviai, nepriskaitant vaikų, 1919 m. rugsėjo 1 d. išvežta iš Archangelsko per Liepoją į Lietuvą. Spėja, kad tarp šių karo pabėgėlių būta lietuvių, atvykusių iš Škotijos ir Britanijos. Apie lietuvius Archangelske. *Išėivių draugas*, 1919-09-20, nr. 38, p. 1.

¹¹⁹ 1920 m. atnaujinti teisės aktai padėties beveik nepakeitė ir galiojo iki 1971 m. JENKINSON, J. Op. cit., pp. 176–177.

¹²⁰ RODGERS, M. The Lithuanians...; WHITE, J. D. Vincas Kapsukas..., p. 85.

¹²¹ 82 iš Archangelsko Britanijon. *Išėivių draugas*, 1919-09-20, nr. 38, p. 1.

¹²² JENKINSON, J. Op. cit., p. 185.

¹²³ MATULAITIS, K. A. Op. cit., p. 75.

¹²⁴ „United Collieries Foulhields“ sustreikavo 300 škotų angliakasių. Jie reikalavo, kad grįžusiems trims lietuviams neduotų darbo ir juos išsiųstų iš Britanijos. Tik 6 pritarė, kad lietuviai būtų įdarbinti, 294 pasisakė prieš. Nauji lietuvių vargai Britanijoje. *Išėivių draugas*, 1918-12-14, nr. 50, p. 2.

Netgi pasirodė žinučių apie grįžusius lietuvius, vėliau deportuotus atgal į Rusiją ar Lietuvą¹²⁵.

Moterys su vaikais, gyvendamos varge, lyg stebuklo ir išsigelbėjimo laukė sugrįžtant vyrų arba žadėto šeimų gabenimo į Rusiją. Gandai, kad Rusijos pavaldinių moterų gabenamos Rusijon, pradėjo skliti jau 1918 m. pavasarį¹²⁶, tad šis klausimas vis daugiau nerimo kėlė lietuvių bendruomenei. Gal ši nauja nelaimė aplenks lietuvius, svarstė „Išėivių draugas“, bandydamas perspėti lietuvių moteris, kad kelionė Rusijon gali būti tik naujo vargo ieškojimas: Rusija ne tėvynė, nežinia, kas ten jų laukia, kas pasirūpins šeimomis. Stebėtasi, kad pačios moterys būriais eina su prašymais, neretai išsikilioja su vietos valdininkais ir reikalauja jas vežti pas vyrus į Rusiją: „[...] kvaila boba mano, kad jei ją pristatys į Archangelską, tai ten jos jau lauks vyras ir už mylios kitos bus Lietuvos rubežius, nors iš tikro bus už daug tūkstančių mylių ir nuo Lietuvos, ir nuo savo vyro.“¹²⁷ Spauldoje moterys ragintos neskubėti vykti į nežinią, pirmiau gerai pagalvoti ir susisiekti su vyrais (kur jie yra, ar laukia savo šeimos, ar išgalės ja pasirūpinti), o tik tuomet ryžtis keliauti¹²⁸.

Gandų ir nežinomybės būta daug, o nuo 1918 m. vasarą Britanijos valdžios priimto sprendimo išgabenti į Rusiją dėl Konvencijos karo metais išvežtų Rusijos pavaldinių šeimų¹²⁹ turėjo prabėgti pora metų, kol šis sprendimas buvo pradėtas įgyvendinti. 1920 m. sausį Lietuvos atstovybė Londone išplatino gautą informaciją: į Britaniją bus leidžiama grįžti tik tiems 1917 m. išvykusiems lietuviams, kurie galės įrodyti, kad jie tarnavo britų ir sąjungininkų armijose, o visos Britanijoje likusios šeimos, kurių vyrai yra išvykę, privalo pranešti, ar jos nori likti Britanijoje, ar ne. Liekančioms Britanijoje šeimoms bus sustabdytas pašalpų mokėjimas, o norinčios grįžti šeimos britų valdžios bus gabenamos į Liepoją, iš kur Lietuvos valdžios rūpesčiu bus pervežtos į Lietuvą¹³⁰. Britų valdžia įsipareigojo apmokėti kelionės išlaidas, pasirūpinti maitinimu kelionės metu ir šeimoms skirti vienos savaitės pašalpą (už kelionėje praleistą laiką), taip pat žadėjo padėti pasirūpinti kelionei reikalingų dokumentų (pasų, vizų) sutvarkymu ir per parapijų tarybų skyrius skirti šeimoms pervežimui reikalingus daiktus, rūbus¹³¹. Rodos, britams labiau rūpėjo kuo greičiau išgabenti šeimas, būtent

¹²⁵ Spauldoje rašyta, kaip iš Rusijos 1919 m. birželio 7 d. grįžusiems dviem Škotijos lietuviams J. Šidlauskui ir Antanavičiui buvo įsakyta greitu laiku grįžti į laivą: „Home Office“ buk spiria lietuvius grįžti Rusijon, pasiremama naujai išleistais įstatais kas link atvažiavimo iš svetimų kraštų Britanijon ir kilusiais streikais ir protestais anglių kasyklose, sugrįžus 1919 metais Škotijon iš Rusijos keliems lietuviams“: Pagrįžusiems iš Rusijos lietuviams nėra gyvenimo. *Išėivių draugas*, 1919-06-28, nr. 26, p. 2.

¹²⁶ Moteris ir Rusija. *Išėivių draugas*, 1918-04-20, nr. 16, p. 2.

¹²⁷ Jau manoma moteris gabenti Rusijon. *Išėivių draugas*, 1918-06-22, nr. 25, p. 2.

¹²⁸ Moteris ir Rusija. *Išėivių draugas*, 1918-04-20, nr. 16, p. 2; Craigeneuko lietuvių moterų protestas. *Išėivių draugas*, 1918-05-25, nr. 21, p. 3.

¹²⁹ Keliaus Rusijon. *Išėivių draugas*, 1918-07-13, nr. 28, p. 2.

¹³⁰ Lietuvos atstovo paskelbimas. *Išėivių draugas*, 1920-01-24, nr. 4, p. 1.

¹³¹ K. Bizausko prakalbos. *Išėivių draugas*, 1920-02-14, nr. 7, p. 2.

jie spartino procesą, lietuviai buvo linkę palaukti, neskubėti, o nesuspėjus pasirūpinti reikiama dokumentais, gabenta netgi ne pasų¹³².

Kadangi daugelis 1917 m. į Rusiją išvežtų vyrų negalėjo įrodyti tarnavę britų ar sąjungininkų kariuomenėse ir gauti leidimo grįžti į Britaniją, jų šeimoms teko spręsti, ką daryti toliau. Vasario mėnesį jau buvo užsiregistravę apie 100 šeimų, nusprendusių grįžti į Lietuvą¹³³. Spauldoje nuolat pasirodantys straipsniai ir žinutės iš atskirų kolonijų liudijo, kad diskusijų, baimės ir abejonių būta nemažai. Gavusioms žinių iš Lietuvoje savo šeimų laukiančių vyrų moterims buvo ramiau, tačiau dalis jų dvejojo ir nesiryžo palikti Britanijos. Kai kurios giminių Lietuvoje turinčios moterys ryžosi keliauti į Lietuvą net nesulaukusios žinių iš savo vyrų. Vis dėlto nemaža dalis apsisprendė likti: vienos, negavusios informacijos apie vyrų likimus, nesiryžo keltis į Lietuvą, kur jų niekas nelaukė, kitos nieko gero iš savo vyrų nesitikėjo ar nenorėjo palikti jau susikurto gyvenimo Britanijoje, kai kurios jau buvo sukūrusios naujas šeimas ir radusios naujus vyrus. Buvo jau čia gimusių, augusių moterų, niekad Lietuvos nemačiusių ir netrokštančių vykti į svetimą ir joms nepažįstamą kraštą. Kai kuriose šeimose per karą suaugę vaikai atsisakydavo vykti į Lietuvą ir galėjo patys pasirūpinti savo motinų, brolių ir seserų išlaikymu¹³⁴.

Sunku suskaičiuoti, kiek lietuvių šeimų nusprendė pasinaudoti britų parama ir išvykti į Lietuvą. Iki 1920 m. kovo (vėliau pratęsta iki rugsėjo) buvusių karių šeimoms dar buvo mokamos pašalpos, tačiau pamažu norinčios grįžti šeimos pradėdamos grąžinti į Lietuvą¹³⁵. Spauldos puslapiai mirgėjo žinutėmis apie iš atskirų vietų išvykstančias šeimas, tačiau tikslių duomenų nėra išlikusių – šeimos gabentos atskiromis partijomis, ir procesas užtruko porą metų. Britų istorikų darbuose grąžintų moterų skaičius svyruoja nuo 400 iki 600¹³⁶. Anot R. Laukaitytės, iki 1920 m. kovo iš šalies išvyko 94 lietuvių šeimos (274 moterys ir vaikai), balandį dar 60 šeimų (210 žmonių)¹³⁷. Tačiau buvo išvykusiųjų ir vėliau – dar 1920 m. pavasarį ir vasarą spauldoje galima rasti žinių apie iš Londono ir kitų kolonijų atskirais būriais gabenamas moteris¹³⁸. Vėliau

¹³² Gabena Lietuvon diktais buriais. *Išėivių draugas*, 1920-03-13, nr. 11, p. 1.

¹³³ Gabens Lietuvon. Naszlaujanczios Lietuviszkos Szeimynos. *Išėivių draugas*, 1920-02-07, nr. 6, p. 2.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Gabena Lietuvon diktais buriais. *Išėivių draugas*, 1920-03-13, nr. 11, p. 1; Iszgabeno Lietuvon 243 ant-syk. *Išėivių draugas*, 1920-03-20, nr. 12, p. 2; Gabena Lietuvon vėl. *Išėivių draugas*, 1920-04-10, nr. 15, p. 1; Dar 210 keliauja Lietuvon. *Išėivių draugas*, 1920-05-01, nr. 18, p. 2.

¹³⁶ Anot J. Jenkinson, per 400 moterų ir vaikų iš Lanarkšyro buvo išgabenti į Lietuvą: JENKINSON, J. Op. cit., p. 183. J. Millaras, Murdochas Rodgersas, Emily Gilbert mini apie 600 moterų ir vaikų, sugrįžusių į Lietuvą. MILLAR, John. The When, How, and Why of the Lithuanians in Scotland. *Draugas News*, 15.09.2006 [interaktyvus], [žiūrėta 2020-10-21]. Prieitas per internetą: <<http://www.draugas.org/news/the-when-how-and-why-of-the-lithuanians-in-scotland>>; RODGERS, M. Political developments..., p. 152; GILBERT, Emily. *Changing Identities. Latvians, Lithuanians and Estonians in Great Britain*. London, 2013, p. 46.

¹³⁷ LAUKAITYTĖ, R. Op. cit., p. 110.

¹³⁸ Dar 210 keliauja Lietuvon. *Išėivių draugas*, 1920-05-01, nr. 18, p. 2; London. *Išėivių draugas*, 1920-07-17, nr. 29, p. 4.

šios moterys susimaišo su lietuviais, savo lėšomis grįžtančiais gyventi į Lietuvą¹³⁹, tad statistika labai netiksli, tačiau dar ir 1921 m. tarp išvykusiųjų būdavo įrašyta viena kita šeima, išgabenta į Lietuvą už Britanijos vyriausybės pinigais. Vėliausia žinutė, kurią pavyko rasti spaudoje, apie Britanijos valdžios lėšomis išvežamas į Lietuvą moteris (Kinka Marė iš Dalkito (Dalkeith) su vienu vaiku ir Raguckienė Magdalena su septyniais vaikais) – 1921 m. rugsėjį¹⁴⁰.

Išvados

Pirmasis pasaulinis karas skaudžiai palietė lietuvių bendruomenės Didžiojoje Britanijoje gyvenimą. Lietuvių skaičius mažėjo: iš 12 000 prieš karą gyvenusių lietuvių 1922 m. Britanijoje buvo likę apie 10 000, iš jų apie 7 000 gyveno Škotijoje. Dėl sunkios ekonominės padėties, emigracijos į Lietuvą ir JAV bei asimiliacijos proceso lietuvių skaičius Britanijoje ir vėlesniais metais beveik neaugo.

Karo meto įvykiai neišvengiamai keitė lietuvių bendruomenės organizacinį, visuomeninį, socialinį gyvenimą. Po Didžiosios Britanijos ir Rusijos pasirašytos Konvencijos vyrams išvykus į Rusiją arba stojus į britų kariuomenę, bendruomenės gyvenimas kai kuriose kolonijose tapo lyg paralyžiuotas: užsidarė nemažai draugijų, likusios susitraukė, sumažėjo narių ir surenkamų įnašų skaičius, jų veikla silpo, kai kurios tik vegetavo. Dar skaudžiau karas palietė lietuvių šeimų, kurios ir prieš karą vertėsi gana sunkiai, gyvenimą. Prievartinė mobilizacija ir vyrų išvykimas į bendruomenę įnešė nemažai demoralizacijos, daug šeimų iširo, kai kurios net ir prabėgus dviem dešimtmečiams po karo dar gyveno atskirai: moterys su vaikais – Didžiojoje Britanijoje, vyrai – Lietuvoje ar Rusijoje.

Didžiausią smūgį teko atlaikyti karo metais be vyrų likusioms moterims ir vaikams. Stojusieji į britų kariuomenę turėjo tas pačias teises kaip ir britų piliečiai, o jų šeimos gaudavo valstybės išlaikymą. Daug blogesnė padėtis susiklostė su išvežtųjų į Rusiją šeimomis – pasirašant Konvenciją nė viena pusė negalvojo, kas ir kaip pasirūpins į Rusiją išvežtų vyrų šeimomis. Keli šimtai moterų su keliais tūkstančiais vaikų liko be jokios paramos ir be pagrindinio šeimos maitintojo. Moterys negalėjo sumokėti nuomos, trūko pinigų maistui, rūbams, buto šildymui, jas slėgė nežinomybė dėl ateities ir išvežtų vyrų likimo. Lietuvos moterys sukrovosi kaip įmanydamos: bandydavo gauti paramą iš kelių šalpos komitetų, kelios šeimos kraustydavosi į vieną butą, priimdavo nuomininkus vyrus (lietuvius ar svetimtaučius), nors dėl to sulaukdavo

¹³⁹ Lietuvos pasiuntinybės duomenimis, vien per pusantrų metų (nuo 1920 m. sausio iki 1921 m. liepos mėn.) iš Škotijos į Lietuvą išvyko 949 žmonės, dar 149 emigravo į JAV. Tarp jų galėjo būti ir Rusijon išvežtųjų šeimos: Kiek lietuvių iškeliavo iš Škotijos. *Išvežtųjų draugas*, 1921-08-06, nr. 32, p. 4.

¹⁴⁰ Išvažiuoja iš Škotijos. *Išvežtųjų draugas*, 1921-10-15, nr. 42, p. 4.

lietuvių bendruomenės pasmerkimo. Parama šiems šeimoms tapo ne tik nuolatinu rūpesčiu imigrantų bendruomenių (kurios kiek galėdamos stengėsi pagelbėti be vyrų likusioms moterims), bet ir britų vyriausybės, ant kurios pečių vis sunkiau gulė skurstančių šeimų išlaikymo problemos. Moterys su vaikais lyg išsigelbėjimo laukė karo pabaigos, vyrų sugrįžimo arba žadėto šeimų gabenimo pas vyrus į Rusiją.

Pirmasis pasaulinis karas įėjo į istoriją kaip moterų emancipacijos laikotarpis. Tiesa, imigrantų gyvenimas skyrėsi nuo Didžiosios Britanijos moterų padėties: tradiciškai vyras dirbo ir aprūpindavo šeimą, moteris dirbo namuose, rūpinosi vaikais ir buitimi. Karo metais moterų vaidmuo lietuvių bendruomenėje, kurioje iki karo svarbiausią vaidmenį vaidino vyrai, pastebimai keitėsi. Moterys vis aktyviau jungėsi į bendruomenės gyvenimą, ėmėsi visuomeninės veiklos, būrėsi į savišalpos draugijas, rūpinosi išvežtų vyrų ir likusių šeimų likimu.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- GILBERT, Emily. *Changing Identities. Latvians, Lithuanians and Estonians in Great Britain*. London, 2013.
- JENKINSON, Jacqueline. The Impact of the First World War on Migrant Lithuanians in Scotland, s. 1917–1921. *Immigrants & Minorities*, 2013, vol. 31, no. 2, pp. 171–188.
- JURĖNIENĖ, Virginija. *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius, 2006.
- LAUKAITYTĖ, Regina. *Londono lietuvių Šv. Kazimiero bažnyčios šimtmetis*. Vilnius, 2018.
- MATULAITIS, Kazimieras Aloyzas. *Londono lietuviai: jų kovos už savo bažnyčių ir jų visuomeniniai darbai*. Marijampolė, 1935.
- MILLAR, John. *The Lithuanians in Scotland*. Argyll, 1998.
- MILLAR, John. The When, How, and Why of the Lithuanians in Scotland. *Draugas News*, 15.09.2006 [interaktyvus], [žiūrėta 2020-10-21]. Prieitis per internetą: <<http://www.draugas.org/news/the-when-how-and-why-of-the-lithuanians-in-scotland>>.
- MISIŪNAS, Remigijus. *Jo Didenybės prieglobstyje: Didžiosios Britanijos lietuviai Pirmojo pasaulinio karo metais*. Vilnius, 2019.
- NOAKES, Lucy. Women's Mobilization for War (Great Britain and Ireland), last updated 08.10.2014. In *International Encyclopedia of the First World War* [interaktyvus], [žiūrėta 2020-10-21]. Prieitis per internetą: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/womens_mobilization_for_war_great_britain_and_ireland>.
- NORBUTAS, Juozas. *Britanijos lietuviai: aprašymai iš gyvenimo Lietuvos emigrantų Škotijoje ir Anglijoje*. Glasgow, 1918.
- PYECROFT, Susan. British Working Women and the First World War. *The Historian*, 1994, vol. 56, no. 4, pp. 699–710.
- RAŠKAUSKAS, Kęstutis. Londono lietuvių katalikų bendruomenė ir marijonai 1931–1946 m. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2014, nr. 1 (17), p. 53–65.
- RAŠKAUSKAS, Kęstutis. Londono lietuvių katalikų bendruomenės savivaldos raida 1896–1930. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2013, nr. 1 (15), p. 39–53.
- RAŠKAUSKAS, Kęstutis. Londono lietuvių šv. Kazimiero parapijos struktūrų transformacija 1990–2010 m. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2019, nr. 2 (28), p. 79–108.
- RODGERS, Murdoch. The Anglo-Russian military convention and the Lithuanian immigrant community in Lanarkshire, Scotland, 1914–20. *Immigrants & Minorities*, 1982, vol. 1, no. 1, pp. 38–88.

- RODGERS, Murdoch. The Lithuanians, 1985. *Family History: Craig, McKay, Schroder, Galt* [interaktyvus], [žiūrėta 2020-10-21]. Prieitis per internetą: <<https://www.craig-galt.info/front-page/list-of-general-articles/the-lithuanians-rodgers/>>.
- RODGERS, Murdoch. Political developments in the Lithuanian community in Scotland, c. 1890–1923. *Immigrants & Minorities*, 1983, vol. 2, no. 3, pp. 140–156.
- WHITE, James D. Scottish Lithuanians and the Russian Revolution. *Journal of Baltic Studies*, 1975, vol. 6, no. 1, pp. 1–8.
- WHITE, James D. Vincas Kapsukas and the Scottish Lithuanians. *Revolutionary Russia*, 2006, vol. 17, no. 2, pp. 67–89.

LITHUANIAN WOMEN IN GREAT BRITAIN DURING THE FIRST WORLD WAR

125

Daiva Dapkutė

Summary

Before the Great War, approximately 12,000 Lithuanian immigrants were living in Great Britain (4,000 in England, and 8,000 in Scotland). Life in small communities, hard, low-paid work, and the poor quality of life resulted in Lithuanians living in closed ethnic communities, culturally and linguistically isolated from the local population, which were often adverse towards immigrants. The outbreak of the First World War affected their lives severely, destroying families and paralysing the activities of the entire Lithuanian community.

In the first years of the war, like other foreigners in Great Britain, Lithuanians lived rather quietly. They experienced the effects of the war in their daily activities and economic life, which was becoming more difficult: some companies closed, unemployment rose, and family incomes declined. In some places, dissatisfaction with rising prices and food shortages turned into protests, and even riots against local businessmen. Lithuanian women, who traditionally looked after their families, often participated in these protests.

The situation changed when, under a British-Russian agreement on 19 July 1917, the mobilisation was announced of foreign men aged between 18 and 41 living in Great Britain. The men had to decide in a short time whether to join the British army or return to Russia and fight in the Russian army. The number of Lithuanians who volunteered for the British army was very small. Lithuanians were not eager to go to war, and did not want to shed blood on either side in the foreign war. They did not feel they were Russian citizens, and Britain had not yet become their own country. In addition, many did not have British citizenship. The question of how the families of those whose were mobilised would survive without their main breadwinner was even more worrying. Lithuanians, along with other immigrants, sought support from various British government offices, contacted members of Parliament, and sent letters to ministries, but all these activities were unsuccessful: their situation was not taken into account. When conscription started, most men

decided to return to Russia, and demanded that conscripts be returned to Russia along with their families. By choosing the Russian army, they hoped that the process of going to Russia would take a long time, and that they would be able to escape the war; none of that would be possible if they chose the British army.

The exact number of mobilised Lithuanian men and their fates are unknown. The number of men transported to Russia ranges in historiography and sources from 1,200 to 1,800. According to various data, there could have been approximately 400 to 700 Lithuanians in the British army, in addition to the young people who were born in Britain, had citizenship, and were considered as locals.

When men went to war, the life of the Lithuanian community froze. Some societies closed, and others only just survived. The families whose men went to war and who had experienced difficulties before the war were affected the most. The men who joined the British army had the same rights as British citizens, and their families received state support. The situation was much worse for families whose men were transported to Russia: several hundred women, with several thousand children, remained without any support, and without their main breadwinner. A woman with a few young children could often not get a job without knowing the English language. Some women did not have proper documents, because they had not needed them before, as everything was dealt with by the men. Without men, women could not pay the rent. They lacked money for food, clothes and heating. Families were uncertain about the future and about the fates of the transported men. Women did not receive any information as to whether they were alive or dead. Support for these families became a constant concern, not only to immigrant communities (who tried their best to help women left without men) but also to the British government, as more and more impoverished families turned to support services. Support from local parish councils often became the only possibility for poor families to survive, but due to the ever-growing number of families in need, the benefits from the government were very small, barely enough to keep families from starving.

Lithuanian women devoted much effort to surviving: several families would move into one flat, and tried to help each other take care of their children and save on rent, as well as accept male tenants (Lithuanians or foreigners), although this was condemned by the Lithuanian community. Some women came up with the idea of getting support from several welfare committees; if they were childless or had only a few children, they claimed they had more children, so that they could receive larger benefits. Women with children waited impatiently for the end of the war and the return of their men, or the promised transportation of families to their men in Russia.

The Great War is known in history as a period of women's emancipation. The lives of Lithuanian immigrant women in Britain were different to the situation of British women: traditionally, the man worked and provided for the family, while his wife worked at home and took care of the children and the household. During the war, the role of women in the Lithuanian community, in which men had played the most important role before the war, changed considerably. Women became increasingly involved in community life, took part in social activities, formed self-help societies, and took care of the transported men and the remaining family members.

After the war, Lithuanians who had served in the British army returned to their families. However, only a few of those who had been transported to Russia (about a third) returned to Britain. While there was a large number of casualties among them (sick, dead or missing), some remained in Russia, supporting the new government and finding a job or starting new families, and others moved to Lithuania, which announced its independence in 1918. Their return to their families was complicated, because the British government controlled the situation carefully, and did not admit everyone to the country: only men who had served in the British and allied armies could return, while others were often not allowed to. The process took several years, and some Lithuanians were only allowed to return to their families in Britain in 1923.

In the summer of 1918, after the British authorities decided on the convention to transport the families of transported men to Russia, the repatriation of Lithuanian families to Lithuania was organised by the British government and the Lithuanian Embassy in London. Families that expressed a wish to return (400 to 600 Lithuanian women and children) used the help of the British and Lithuanian governments, and returned to Lithuania before 1921.

127

In 1922, there were approximately 10,000 Lithuanians in Britain (of whom about 7,000 lived in Scotland). Due to emigration back to Lithuania and other countries, and the assimilation process, the number of Lithuanian immigrants in Great Britain did not increase in the following years.

